

tijdschrift voor zoogdierbescherming en zoogdierkunde

ZOOGDIER

jaargang 13 nr. 4, december 2002

Lopen op hoogte

Beschermde vleermuizenleefgebied

Waar zijn de otters?

Telemetrie en vleermuizen

ISSN 0925-1006

Zoogdier is een populair-wetenschappelijk tijdschrift, dat vier keer per jaar verschijnt. Het is een uitgave van de Vereniging voor Zoogdierkunde en Zoogdierbescherming in de Benelux.

Adres:

**VZZ, Oude Kraan 8,
6811 LJ Arnhem.**

Telefoon: 026-3705318

E-mail:

redactie.zoogdier@vzz.nl

Internet: www.vzz.nl

Losse nummers

Losse nummers, inclusief porto, kosten € 5,77. Bestellen via bovenstaand adres, met vermelding van jaargang en nummer.

Lidmaatschap VZZ

Lidmaatschap met alleen Zoogdier € 15 per jaar.

Lidmaatschap met tijdschriften Lutra en Zoogdier € 25 per jaar. Overmaken op postbank 203737 of voor België op rekening 000-1486269-35, onder vermelding van het gewenste lidmaatschap. Meer informatie over de VZZ vindt u op internet: www.vzz.nl

Opzeggen

Uitsluitend schriftelijk, voor 1 december, aan de VZZ (zie bovenstaand adres)

Sluitingsdatum

Nummer 1: 10 januari 2003

Hoofredactie

Marijke Drees

Redactie

Wim Bongers, Jasja Dekker, Maurice La Haye, Kris Joosten (eindredactie), Alice Pillot, Meta Rijks, Sven Verkem, Bob Vandendriessche

Vormgeving

Walter Lentjes

Medewerkers

Reinier Akkermans, Dirk Criel, Dick Klees, Rollin Verlinde

Omslag

Telemetrieonderzoek:

Foto: Bart Noort

Druk

HPC, Arnhem

ZOOGDIER

jaargang 13 (4)
december 2002

Redactioneel

Dit nummer van Zoogdier is onder meer dan normale druk tot stand gekomen. De hoofdredacteur, Marijke Drees, heeft slechts beperkt bijgedragen, mede in verband met haar reis naar Benin in het kader van de samenwerking tussen de VZZ en de Réseau Rongeurs et Environnement (ReRe). Gelukkig is de redactie inmiddels aangevuld met Sven Verkem en Bob Vandendriessche (beiden van het Belgische Natuurpunt; zie ook de bestuurscolumn), waarmee de Vlaamse inbreng opmerkelijk is versterkt. Verdere uitbreiding van de redactie is nog steeds wenselijk; belangstellenden wordt verzocht zich te melden bij de redactiesecretaris, Alice Pillot (0497-516 516 of apillot@jae.nl). Het voor u liggende nummer heeft geen thema, maar biedt een aantal wetenswaardigheden over vleermuizen, zeehonden, boommarters, egels en over de gevaren van zoogdieren in de stad, waarvan Homo sapiens niet stip bovenaan staat. Over zoogdieren, die lopen 'op hoogte', worden meer ervaringsfeiten gevraagd.

De Redactie

Inhoud

Lopen op hoogte	3
Hoe steken in bomen levende zoogdieren wege over?	
Hans Bekker	
Zoogdierbescherming: De egel	9
Actie Denk aan mij	
Ank Kortenbach	
Vormen zoogdieren in de stad werkelijk een gevaar voor de mens? Deel 2	10
Over ziekteverwekkende teken en rosse woelmuizen en het gevaar van het verkeer	
Erwin Kornpanje	
Een wijk vol mannen	14
Resultaten van het eerste telemetrische onderzoek naar vleermuizen in Nederland	
Anne-Jifke Haarsma	
Beschermde vleermuizenleefgebied!	18
Een nieuw informatiebordje in het landschap?	
Herman Limpens	
Waar zijn de Overijsselse otters nu?	21
Meta Rijks	
Verslag knaagdierensymposium	22
Goedele Verbeylen	
Bevers uitgezet in Limburg	24
Meta Rijks	
Rubrieken	
Waarnemingen	25
Boommarter hengelt naar prooi en verhangt zich, Boommarter gespot tijdens babyroof, Tweekleurige vleermuis	
Hyperlink	27
De pest aan zwijnen, Korenwolven, Spaanse zeezoogdieren, Voorkeur voor luxewagens	
Boekbesprekingen	29
De zoogdieren van het Eiland van Dordrecht, Graslanden, zornen en droge heiden, Erratum bij: 'Op zoek naar zoogdieren', Ethische aspecten bij het beheer van wilde zwijnen, Biber als Landschapsgestalter, Zeehonden in opvang, Wo liegt der Hase im Pfeffer	
Forum	33
Reactie op de Das bij Beverwijk, De VZZ en de Utrechtse Sluiter en Van Heerdt, Waarom Stichting Vleermuisonderzoek geen werkgroep werd van de VZZ, Website VZZ, De geschiedenis van de hamster in Nederland	
Verenigingsnieuws	39
VZZ-ers in tropisch Afrika, Nieuwe bureaumedewerkers: Annemarijke van der Sluijs en Dick Bekker, de Nationale Braakbal Pluisweek, Feestmiddag 23 november, Lidmaatschap voor het leven, Digitale Index Zoogdier, Oproep hulp voor VZZ-website, Winkel	
Agenda	42
Uit het bestuur/Adressen	

LOPEN OP HOOGTE

Hoe steken in bomen levende zoogdieren wegen over?

Hans Bekker

Eekhoorn (*Sciurus vulgaris*) en boommarter (*Martes martes*) leven vooral in bomen. Klimmen over takken en in kruinen is hun toevertrouwd. Toch bereiken ons vanuit de registratie van verkeersslachtoffers veel meldingen van doodgereden eekhoorns en boommarters.

Natuur en landschap worden door wegen versnipperd, waardoor leefgebieden niet alleen worden vernietigd, maar vooral worden verstoord en opgesplitst in kleinere delen. Een zichtbaar gevolg is het aantal slachtoffers op de weg.

Tegen versnippering worden maatregelen genomen. Er zijn echter slechts vage ideeën over hoe slachtoffers onder boombewonende zoogdieren zijn te voorkomen. Dit probleem speelt ook elders in de wereld, vaak met andere soorten.

Afgelopen jaren zijn, soms anekdotische, voorbeelden verzameld van situaties waar zoogdieren wegen oversteken via kunstmatige constructies. Nadere bestudering hiervan levert wellicht ideeën op voor toepassing in Nederland en elders in Europa. Reacties op dit artikel voorzien hopelijk in veel extra informatie en bieden misschien nieuwe kansen voor boombewonende zoogdieren, in het bijzonder voor de weinig algemene, en voor doodrijden gevoelige soort als de boommarter.

Faunapassages

Bekend is dat poezen over schuttingranden lopen, eekhoorns over elektriciteitskabels en ratten over meertouwen. Hoe gebruiken we deze kennis om doodrijden van eekhoorns en boommarters te verminderen? Getuige gegevens van de Vereniging voor Zoogdierkunde en Zoogdierbescherming en Alterra is het verkeer een belangrijke, onnatuurlijke doodsoorzaak (Muskens & Broekhuizen, 2000). Bij wegen zorgen faunatunnels en ecoducten voor veiliger verbindingen tussen leefgebieden (Bekker & Canters, 1997; Veenbaas & Brandjes, 1999). Hetzelfde geldt voor duikers, bruggen en viaducten, die zijn

Foto 1: Eekhoornval (strik) op tak over bospad. Foto: W. Bergmans

plaats	nr	constructie	aanleiding	gebruik	jaar	maten	opmerking
Jersey (UK) *)	2	strak gespannen touw/ doorbuigend touw	doodrijden na storm in homerange	ja/ matig	1987/ 1995	Δ: 10 cm l: 6,5m, 9,5m	
Glasgow Zoo (UK)	1		geïsoleerdheid	ja			agressief gedrag bij passeren
Welsh Mountain Zoo (UK)	>1	2 touwen met netje ertussen	geïsoleerdheid	ja			eenvoudig passeren
Cumbria (UK)	8	touw met voedselplek	doodrijden	ja	1995	Δ: 3,8 cm	
Durham (UK)	2		bescherming rode tegen grijze	?	2001		gebruik bevorderen door uitleg hazelnooten
Wight (UK) *)	2	touw met voedselplek	bescherming rode tegen grijze	ja	1996	Δ: 5 cm l: 13 m	
Northumberland	1	touw met voedselplek	bezorgde burgers	?	1998		
Schotland		touwen	doodrijden na storm	planfase	1998	Δ: 10 cm	breed plan voor geheel Schotland
Wilrijk (B)	1		doodrijden	ws.			weg rond park
Japan *)	1	2 staalkabels met netje met boomschors	doodrijden	ja		b: 30cm	draad erboven tegen predatie
Long View (USA)	1	hout en afvalmateriaal	doodrijden	ja	1963	l: 20 m	vernieuwd: 1983
Zuid-Laos *)		takken over bospad	jacht	ja			strikken

Tabel 1. Gegevens over eekhoornbruggen (*) deze bruggen zijn in het artikel beschreven.)

aangepast met loopplanken en stobben-wallen, waardoor medegebruik door dieren wordt bevorderd.

Voorzieningen boombewoners

Dat boommarters ecoducten en dassen-tunnels gebruiken staat vast (Smit & Sips, 2001). In Canada is geconstateerd dat boommarters (*Martes americana*) 's winters gebruik maken van een 70 meter lange ribbelbuis (Ø 80 cm) onder de snelweg (Clevenger, pers. med.).

Dat er voor boommarters weinig maatregelen bij wegen zijn gerealiseerd komt vooral door gebrek aan inzicht, zowel op ecologisch als op technisch gebied, in welke maatregelen effectief zouden kunnen zijn (Broekhuizen & Wijsman, 2000). Ideeën, die naar voren zijn gebracht, zijn vooral afgeleid van voorbeelden voor eekhoorns. Van der Linden (1993) pleitte voor een boombrug. Dit is verder uitgewerkt door Alleijn *et al.*, (1998). Broekhuizen & Müskens (1998) bepleitten het gebruik van portalen voor wegsignalering over rijksweegen (fig. D). Het uitwerken van dit soort mogelijkheden biedt wellicht perspectief.

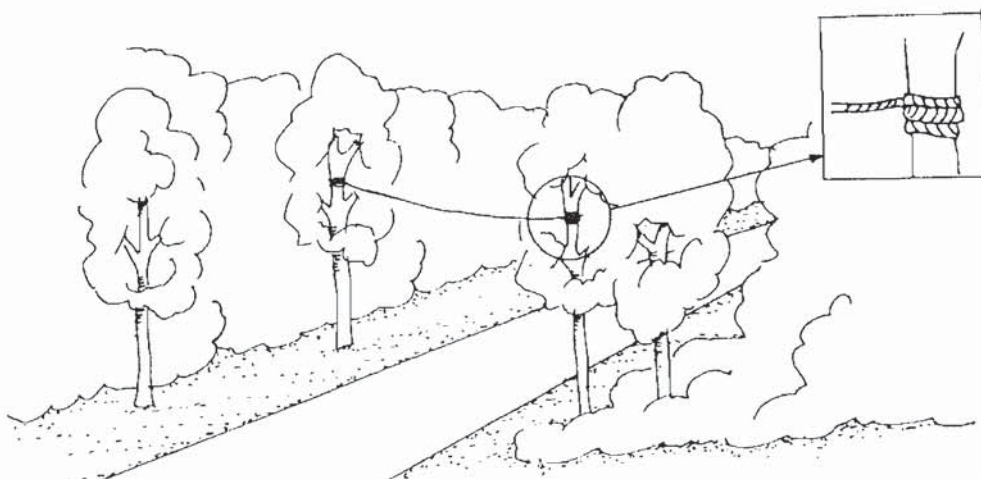
Eekhoornvoorzieningen

In Engeland heeft de eekhoorn (*Sciurus vulgaris*) extra bescherming nodig in de concurrentie met de grijze eekhoorn

(*Sciurus carolinensis*), die de Europese eekhoorn verdrijft. Er zijn diverse boombruggen gemaakt als veilige oversteekplek. In tabel 1 zijn gegevens van enkele eekhoornbruggen weergegeven. Vier daarvan zijn hieronder nader beschreven.

Eekhoornbruggen op Jersey

Op Jersey zijn twee 'eekhoornbruggen' gemaakt nadat een storm in 1987 bomen, die elkaar over een weg raakten, had ontworteld. Het aantal doodgereden eekhoorns nam toe doordat zij daarna over de grond overstaken. Zodra het probleem werd onderkend is een nylon meertouw, van 10 cm diameter en 6,5 meter lang, strak gespannen over een weg met een breedte van 6,5 meter (fig. A). In 1995 is elders een vergelijkbare touwbrug aangebracht met touw van dezelfde dikte, maar 9,5 meter lang. Ook hier is de weg 6,5 meter breed. Eekhoorns (zowel volwassen als jonge dieren) gebruikten de eerste voorziening binnen twee weken. De tweede voorziening was minder succesvol. Er worden, ter hoogte van de brug, nog steeds dieren doodgereden. Het verschil in gebruik is te verklaren doordat in het eerste geval de weg de actuele homerange van meerdere eekhoorns doorsnijdt en dat dat waarschijnlijk bij de tweede situatie niet het geval was.

Figuur A: Voor eekhoorns op Jersey zijn maatregelen genomen in de vorm van een touw.

Tekening: W. van Gijzel, Waardenburg

Eekhoornbruggen op het eiland Wight

Op het eiland Wight zijn twee ruim 5 cm dikke meertouwen gebruikt als eekhoornbrug. De eerste, 13 meter lang, is in 1996 geplaatst. Aan de uiteinden is een voedselplek. Het duurde even voor deze brug door eekhoorns in gebruik is genomen, maar het is nu een veilige en veel gebruikte verbinding. Op basis van deze resultaten is de tweede boombrug geplaatst.

leven, werden, tussen bomen ter weerszijden van een pad, schuin over het pad stammetjes bevestigd (foto 1). Deze methode berust op de waarneming dat eekhoorns een bospad veelal niet over de grond oversteken en schuin geplaatste stammetjes wel gebruiken (Bergmans, pers. med.).

Eekhoornbrug Japan

In Japan is een eekhoornbrug over een provinciale weg gemaakt, die bestaat uit twee evenwijdig strak gespannen staalkabels (afstand ca. 30 cm), waartussen een net hangt, gevuld met boomschors (fig. B). Boven de voorziening is een draad gespannen om predatie door roofvogels te voorkomen. Videoopnamen laten zien dat eekhoorns er intensief gebruik van maken (Hioki, pers. med.).

Voorzieningen voor slaapmuizen

Relmuiskbrug

Voor de Japanse slaapmuis (*Glirulus japonicus*) is door Shusaka Minato van het Yamana Museum in Tokio, rond een portaal voor wegsignalering, over de weg een langwerpige, houten kooi gebouwd met een doorsnede van 2 x 2 meter, omspannen met gaas als bescherming tegen predatoren (uilen). Op de vloer liggen planken, ter afscherming

Eekhoornval Zuid-Laos

In Dakbong, provincie Sehang in Zuid-Laos, waar veel soorten eekhoorns

Figuur B: Japanse eekhoorns gebruiken voetpad over provinciale weg.

Tekening: W. van Gijzel, Waardenburg

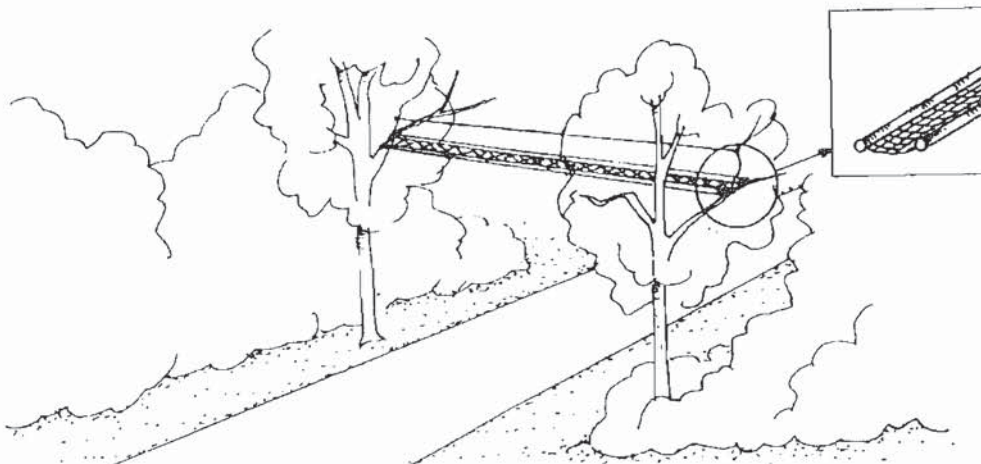

Foto 2: Portaal voor wegsignalering aangepast op medegebruik van relmuis. Foto: Minato, Japan

van de lichten van de auto's, die ook als loopplank dienen. In de constructie zijn lange liaantakken geplaatst als looptakken en nestkasten als schuilplek (foto 2 en 3). Aan weerszijden van de verbinding zijn snelgroeiende bomen geplant. Takken en planken verbinden de aanliggende bomen met de boombrug. De brug wordt door de bedoelde slaapmuis regelmatig gebruikt (Hioki, pers. med.).

Hazelmuis

Hazelmuisen verplaatsen zich vooral door struiken en bomen, over takken en takjes. Verplaatsing over de grond lijkt te worden vermeden. Om in het Brandon Wood, Warwickshire (UK) twee geïsoleerde, kleine hazelmuispo-

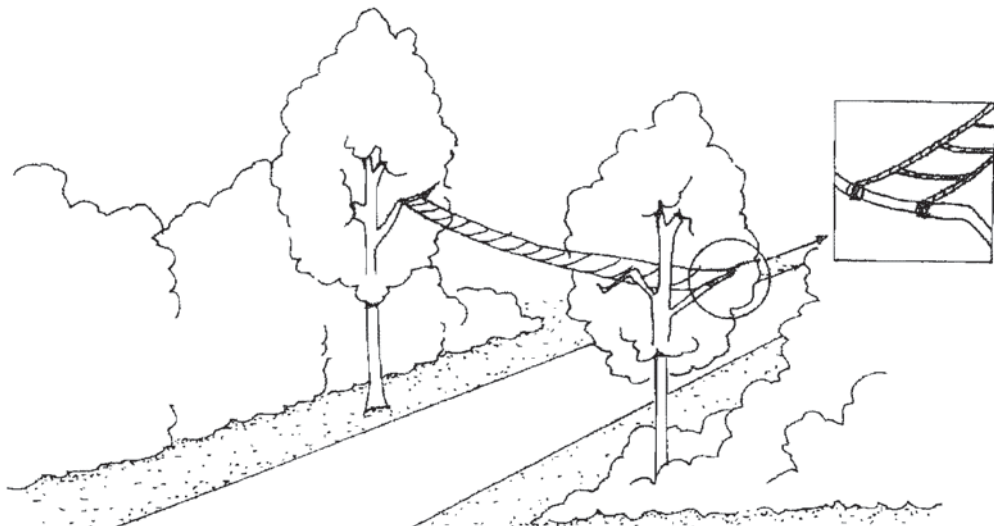
pulaties (*Muscardinus avellanarius*) met elkaar te verbinden is een 15 meter lang touw zes meter hoog opgehangen. Tenminste één hazelmuis gebruikt deze touwbrug. Dit type voorziening kan de onder druk staande populaties in Engeland wellicht helpen.

Voorzieningen voor andere boombewonende soorten

Apenbruggen in Kenia

Ten Zuiden van Mombassa in Kenia is een hennetouw, van 8 cm dik 12 meter lang, 6 meter hoog strak over de weg gespannen, blijkens een bord bestemd voor de zuidelijke franjeaap en vooral bedoeld om ongevallen met auto's te voorkomen en ook om te voorkomen dat er botsingen tussen deze apen en langs de weg trekkende groepen bavianen plaatsvinden. J.P. Bekker (pers. med.) nam waar dat een blauwe colobusaap (*Colobus angolensis*) van deze brug gebruik maakte (figuur C).

Figuur C: Touw ladderbrug in Afrika (Colobus Trust). Tekening: W. van Gijzel, Waardenburg

Waar veel verkeersslachtoffers onder de colobusaap voorkomen heeft de Colobus Trust elders in Kenia twaalf 30 meter lange horizontaal gespannen touwladders opgehangen tussen palen of bomen. Aan beide zijden is steeds een platform gemaakt voor voedsel en als rustplek. Deze bruggen worden ook door meerkatten en zelfs door bavianen gebruikt Volgens de Colobus Trust zijn soortgelijke bruggen ook gerealiseerd in Zuid-Amerika voor capucijnapen en zijdeapen.

Ringstaartbuideldieren in Australië

Om enkele zeldzame soorten ringstaartbuideldieren in het natte tropenbos van Queensland (Australië) te beschermen bij het oversteken heeft de Environmental Protection Agency een 'touw-tunnel' van 6 meter lengte 7 meter boven de weg opgehangen. Veel dieren liepen niet in de touwtunnel, maar op de bovenkant ervan, wat de beoogde bescherming tegen predatoren twijfelachtig maakte. (Weston, 2001).

In Sydney geeft een streng kabels, opgehangen aan palen, een veilige passage aan ringstaartbuideldieren. Om de streng was een met aluminium versterkte, geperforeerde buis gemaakt om zowel de passerende dieren als de passerende auto's te beschermen. Deze passage is goed gebruikt.

Oproep

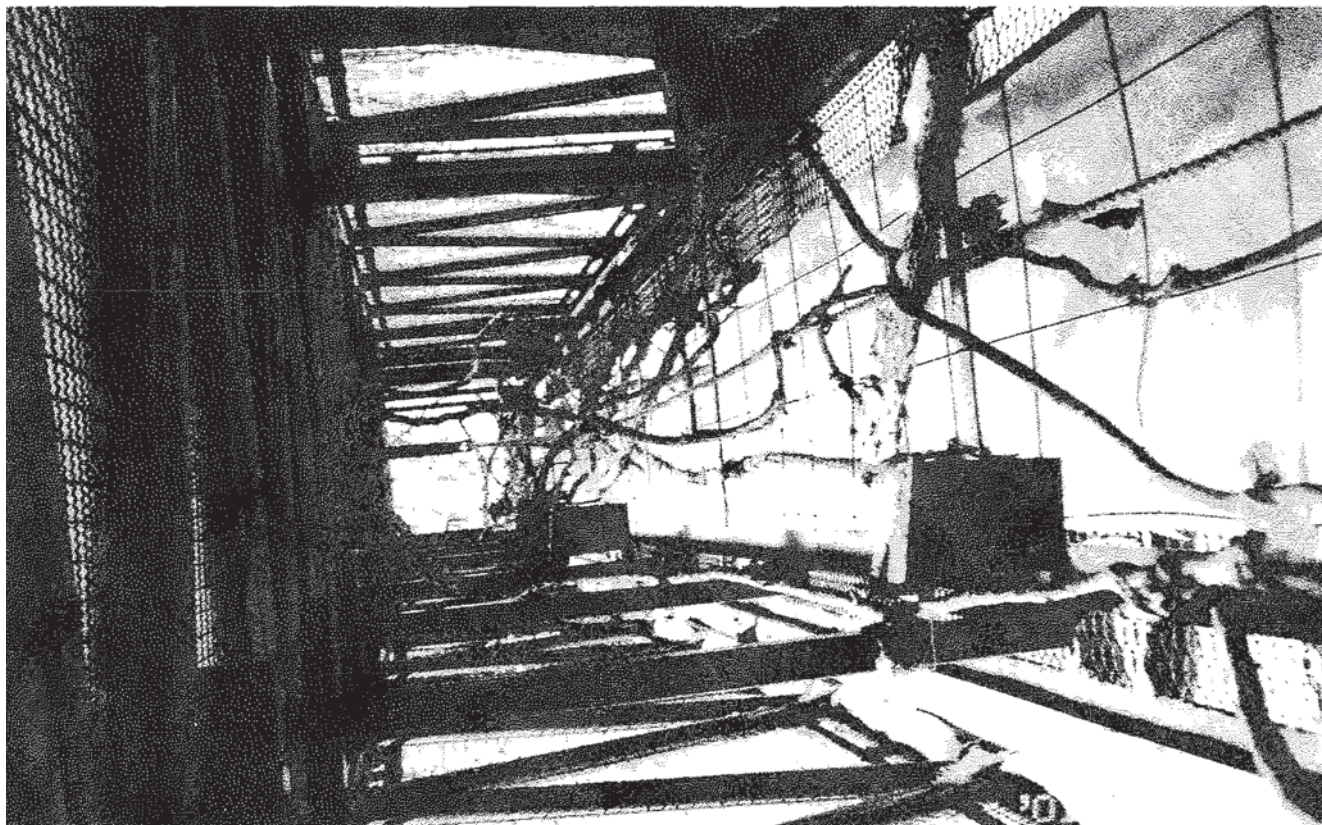
Bovenstaande voorbeelden laten zien dat diverse diersoorten allerlei constructies over wegen gebruiken. Waar en in welke vorm zijn deze ideeën bruikbaar voor de Nederlandse situatie? Voor zover bekend is er in Nederland of België nergens systematisch onderzoek gedaan naar de toepassing en het gebruik van dit soort passages. Als er situaties zijn waar dit zou kunnen plaats vinden, verneemt de auteur dat graag. Eenzelfde oproep geldt als er meer en andere ervaringen of waarnemingen zijn te melden.

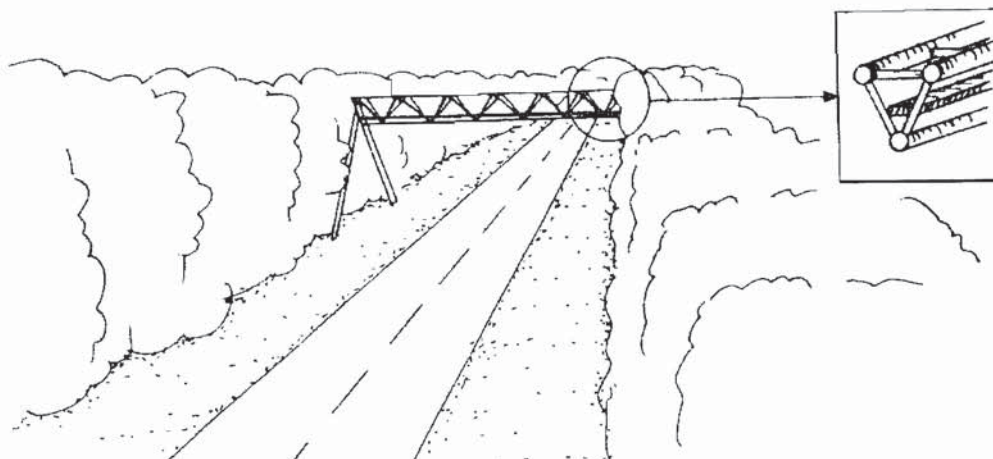
Onderzoek

Er zijn diverse vragen, die experimenteel opgelost zouden moeten worden, zoals: hoe kan worden vermeden dat de dieren toch nog over de grond de weg proberen over te steken? Voor welke verplaatsingen komen zij uit de bomen? Vindt dispersie vooral plaats via de grond? Is door inrichting het gebruik van passages te bevorderen?

De mogelijkheden om boombruggen te realiseren hangt sterk af van het type weg. Bij smalle wegen is oversteken vaak mogelijk via de kruinen van bomen aan weerszijden van de weg, terwijl bij snelwegen de wegportalen aangepast zouden kunnen worden.

Foto 3: Brug voor relmuizen langs wegportaal in Japan met nestkasten (rechtsonder) voor dekking en lianen als looptakken. Foto: Minato, Japan

Figuur D: Gebruik van wegportalen lijkt mogelijkheden te bieden. Tekening: W. van Gijzel, Waardenburg

Maatregelen moeten voldoen aan eisen van degelijkheid en veiligheid. Die eisen zijn bij een snelweg strenger dan die bij een plattelandsweg. Omdat de te overbruggen afstand bij een snelweg groot is, is een degelijke constructie nodig. Wegportalen, in gebruik voor panelen met verkeersinformatie, voldoen daaraan (figuur D). Maar er mag geen gevaar zijn voor automobilisten (vallen van dieren of voedsel, afleiden van chauffeurs). Verder is aandacht nodig voor de verbinding tussen het wegportaal en de bomen in de omgeving.

Gezien de gefixeerde plaats van oversteken is er verhoogde kans tot predatie. Is die door het ontwerp te voorkomen? Gebruik van de passage door een predator kan het gebruik door prooidieren negatief beïnvloeden. Beide redenen pleiten voor de aanleg van meerdere passages op korte afstand van elkaar.

Alterra onderzoekt momenteel, in opdracht van Rijkswaterstaat en de Provincie Gelderland, waar risicoplekken zijn voor boommarters door analyse van het gegevensbestand van verkeersslachtoffers, dat de afgelopen twintig jaar door RIN/IBN/Alterra, in samenwerking met de VZZ en vele vrijwilligers, is opgebouwd. Nagegaan wordt of bepaalde karakteristieken van de wegen en van het landschap op de Veluwe tot een verhoogd risico leiden.

Realisatie

De precieze bouw en constructie vragen om nadere uitwerking. Bestaande voorzieningen, zoals wegportalen en elektriciteitskabels, lijken mogelijkheden te bieden. Hiervoor is overleg nodig tussen initiatiefnemers en wegbeheerders

en/of nutsbedrijven. Belangrijke aandachtspunten daarbij zullen zijn: veiligheid, degelijkheid, beheer, onderhoud en monitoring.

Literatuur

- Alleijn F., P. van der Linden, H. Vink & H. Wijsman, 1998. Boommarters blijven in de noordelijke Utrechtse Heuvelrug en in het Gooi. Uitgave Goois Natuurreservaat etc. Hilversum.
- Bekker G.J. & K. J. Canters, 1997. The continuing story of badgers and their tunnels. In: Proceedings of the international conference Habitat Fragmentation, infrastructure and the role of ecological engineering, 17-21 September 1995, Maastricht and The Hague, The Netherlands.
- Broekhuizen S. & G.J.D.M. Müskens, 1998. Nieuwe kansen voor de boommarter? Zoogdier 9(1): 18 - 20.
- Broekhuizen, S. & H.J.W. Wijsman, 2000. Lacunes in de kennis van de boommarter met betrekking tot beheer en beleid. Lutra 43(2) 239 - 247.
- Linden, P. van der, 1993. Gooise Ecologische Infrastructuur. Milieufederatie Noord-Holland, Zaandam.
- Müskens, G.J.D.M. & S. Broekhuizen, 2000. De boommarter *Martes martes* als verkeersslachtoffer. Lutra 43(2), 229 - 236.
- Smit, G.F.J. & H.J.J. Sips, 2001. Automatische videoregistratie bij diverse typen faunapassages. Rapport 01-112, Bureau Waardenburg bv.
- Veenbaas G. & J. Brandjes, 1999. Use of fauna passages along waterways under highways. In: Proceedings of the third international conference on wildlife ecology and transportation, 13-16 September, 1999 Montana, USA.
- Weston, N., 2001. Bridging the rainforest gap. Wildlife, Australian Magazine, summer 2000/2001, 16 - 19.

Hans Bekker
Geertruida Hoeve 23
2804 HS Gouda

Zoogdierbescherming: De egel

ACTIE DENK AAN MIJ

Ank Kortenbach

Denk aan mij!

De Hoeksche Waard in Zuid-Holland is een vrij groen gebied, waar de egel (*Erinaceus europaeus*) nog een goede toekomst heeft als hij de kans krijgt te overleven. Maar veel egels sterven hier als verkeersslachtoffer. De Egelopvang Hoeksche Waard is daarom een voor Nederland unieke actie begonnen om de egel te beschermen. Deze actie kan ook in andere delen van Nederland worden uitgevoerd!

Verkeersbord voor egels

Automobilisten denken pas aan egels als het al te laat is: als ze een doodgereden egel zien of merken dat ze er zelf een raken. In de afgelopen drie jaar is uit onderzoek, verricht door medewerkers van Egelopvang Hoeksche Waard, gebleken dat er in de Hoeksche Waard 480 doodgereden egels werden gezien. Het werkelijke aantal dode egels zal ongetwijfeld hoger liggen, omdat niet alle doodgereden egels zijn gemeld. Daarom is het van groot belang de aandacht van automobilisten eerder op egels te richten, dus voordat deze worden aangereden en zonder de verkeersveiligheid in gevaar te brengen. Gedacht werd aan een verkeersbord.

De Egelopvang Hoeksche Waard heeft begin dit jaar het initiatief genomen en is, met behulp van het Hoekschewaards Landschap en het Consulentenschap van Natuur en Milieueducatie Zuid-Holland, begonnen deze beschermingsactie uit te werken. Nadat toestemming van alle gemeentebesturen in de Hoeksche Waard was verkregen, zijn er houten verkeersborden gemaakt met speciale stickers erop. De sticker stelt een rode gevaren driehoek voor, met daarin een egel en eronder de tekst DENK AAN MIJ. Deze borden zijn eind juni op plaatsen neergezet waar nog veel egels voorkomen en worden doodgereden. Het resultaat van de actie wordt nauwkeurig gevolgd door het aantal verkeersslachtoffers bij te houden.

Landelijke actie

De grootste wens van de Egelopvang Hoeksche Waard is deze actie landelijk uit te breiden, want er wordt geschat dat er in Nederland per jaar ongeveer 200.000 egels worden doodgereden. De egelstand dreigt achteruit te gaan door het grote aantal verkeersslachtoffers. Hiervoor is wel de steun nodig van gemeentebesturen en mensen die mee willen helpen om de egel te beschermen. Wilt U meer informatie over deze unieke actie? Dan kunt u contact opnemen met de Egelopvang Hoeksche Waard, tel. 078 - 67 32 167 of per email: Egelopvang@gmk.myweb.nl

Ook in de bebouwde kom lopen egels gevaar.
Foto: Egelopvang Hoeksche Waard

Vormen zoogdieren in de stad werkelijk een gevaar voor de mens? (deel 2)

OVER ZIEKTEVERWEKKENDE TEKEN EN ROSSE WOELMUIZEN EN HET GEVAAR VAN HET VERKEER

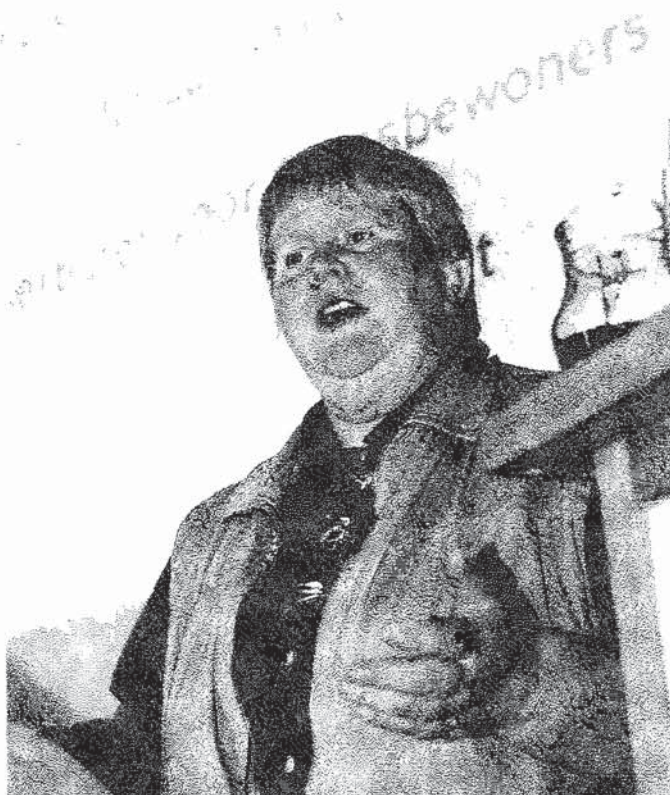
Erwin J.O. Kompanje

Tijdens de bijeenkomst ter gelegenheid van het 50-jarige jubileum van de VZZ in Arnhem op 17 mei 2002 hield Prof. dr. Annelies van Bronswijk een voordracht waarin zij de grote gevaren belichtte waaraan de moderne mens in de grote stad bloot staat wanneer deze soort zich in de buurt van gedomesticeerde en wilde zoogdieren begeeft. Zij hield de aanwezigen hierbij een waar schrikbeeld voor (zie Zoogdier 13(3): 6-10). Enige feiten en nuanceringen met betrekking tot de door haar genoemde aandoeningen zijn echter op hun plaats. In het eerste deel van dit artikel (Zoogdier 13(3): 6-10) kwamen de ziekte van Weil (*Leptospirose*) en de bijtende zoogdieren aan bod, in dit tweede deel worden de ziekte van Lyme, het Hantavirus en de werkelijke gevaren van de stad behandeld.

Lyme disease

Lyme disease (*Lyme borreliose*) is een zoönose, veroorzaakt door infectie met de spirocheet *Borrelia burgdorferi*. De ziekte wordt door teken op de mens overgedragen. De geïnfecteerde teken behoren tot het genus *Ixodes*. In Nederland wordt de ziekte overgedragen door de teek *Ixodes ricinus*. Lyme disease is, door zijn toenemend voorkomen en verspreiding, één van de belangrijkste zoönosen in de Westerse wereld. Ongeveer de helft van de geïnfecteerde mensen krijgt werkelijk ziekteverschijnselen, die bij sommigen zeer ernstig en invaliderend kunnen zijn. De kennis van *Lyme borreliose* bij de mens in Europa heeft een al oudere geschiedenis, die in te delen is in drie perioden.

Prof. dr. Annelies van Bronswijk waarschuwt voor zoogdieren in de stad.
Foto: Albin Hunia

FORUM

REACTIE OP DE DAS BIJ BEVERWIJK

Toch nog even een reactie n.a.v. het artikel in 'Zoogdier' 13(3) over het vroegere voorkomen van de das in Noord- en Zuid-Holland door Jaap Mulder. Eind van de vijftiger jaren werd door Dr. A. van Wijngaarden en J. van de Peppel (Lutra 6: 1-60) een eerste landsdekkende inventarisatie van dassenburchten uitgevoerd in Nederland. Zonder het gemak van het fenomeen e-mail en met de soms beperkte bereikbaarheid van diverse natuurgebieden en landgoederen, voeg daar aan toe de niet altijd bereidwillige medewerking van landgoedeigenaren en jachtopzieners, hebben deze auteurs toch een redelijk beeld verkregen van de historische en toenmalige verspreiding van de das.

Wat betreft provincie Noord-Holland, wordt inderdaad alleen het voorkomen in Het Gooi ('s-Graveland, Huizen en Hilversum) genoemd. Voor Zuid-Holland, echter, worden de vangsten van niet minder dan tien dassen vermeld. Uit de duinstreek (Den Haag, 's-Gravenzande, Noordwijk, Noordwijkerhout en Rockanje) zijn zes meldingen bekend, alle van vóór 1900, terwijl de andere vier meldingen uit de Alblasserwaard (Bleskensgraaf (1930), Hoog Blokland (1946), Papendrecht (1900) en Wijngaarden (1930)) afkomstig zijn.

De meldingen van vóór 1900 uit het binnenduinrandgebied zouden er op kunnen wijzen, dat de das in het verre verleden hier permanent voorkwam. Immers, juist de overgangen van duingebied naar achtergelegen graslanden vormden voor de das een geschikt woon- en voedselgebied. Met de bebouwing, het weggennet en de vaak voor de das ongeschikte agrarische gronden van vandaag, is het huidige potentiële dassenhabitat hier overigens sterk afgenomen.

In de Alblasserwaard werden de (zwerfende?) dieren veelal aangetroffen in de vele aanwezige grienden (holle bomen als bewoning?). Gerard Slob (bekende amateur-bioloog en natuurvorser uit de

Alblasserwaard) vermeldt in het lokale blaadje 'Streekpraat' in het nummer van mei 1970, dat dassen voorheen ook gevonden werden op enkele donken (zandige, pleistocene opduikingen langs de rivieren) in de Alblasserwaard. In 1926 werd volgens Wim Jongejan (in 'Onze Waard', 20(1) van febr. 1989) ook al een das geschoten bij Hoog-Blokland. Nadien zijn, voorzover bekend, in de Alblasserwaard geen dassen meer opgedoken. Bijzonder opmerkelijk is de zichtmelding van een das uit de tachtiger jaren door Rien Reijnen in de Vijfheerenlanden (dus grenzend aan de Alblasserwaard) in de grienden tussen Vianen en Culemborg.

In 1979 werd door Daan Bruyster een belopen dassenpijp gevonden in de Dordtse Biesbosch, in een oude rietheuvel, die later in dat jaar weer voor goed is verlaten.

Tenslotte, om de informatie over voorkomen van dassen in Noord- en Zuid-Holland zo compleet mogelijk weer te geven, nog enkele waarnemingen van recente datum. Naast de solitaire das, die zich een aantal jaren heeft opgehouden op het terrein van de Muidense kruitfabriek (zie ook J. Vink & M. Melchers in 'Zoogdier', 6(1), 1995), is op 4 juli 1988 een das doodge-

Tussen 1883 en 1945 zijn de gevolgen van een tekenbeet (de karakteristieke huidafwijkingen en neurologische symptomen) beschreven. Het helende effect van penicilline, rond 1948-1950, gaf een nieuwe impuls aan de studie naar de oorzaak en de natuurlijke geschiedenis van de aandoening. Ten slotte is, nadat Lyme disease aan 1977 in de Verenigde Staten is beschreven, een derde periode van aandacht voor de ziekte ontstaan die tot op heden voortduurt. In 1883 heeft de Duitse arts Alfred Buchwald de huidafwijkingen beschreven bij een 36-jarige man welke hij 'diffuser idiopathischer Haut-atrofie' noemde. Dit is de eerste beschrijving van de chronische huidafwijkingen die karakteristiek zijn voor *Lyme borreliose*. Tot 1945 verschenen vele (vooral Duitse) publicaties, waarin het gehele pallet van verschijnselen van *Lyme borreliose* werd beschreven. *Lyme borreliose* is dus geen 'nieuwe ziekte', zoals regelmatig wordt geopperd. Het typische *erythema migrans*, de typische rode verspringende huidafwijking na een tekenbeet, werd al in 1909 door de Zweed Arvid Afzelius beschreven, de neurologische verschijnselen door de Franse artsen Garin en Bujadoux in 1922. Het verband tussen het *erythema migrans* en een hersenvliesontsteking na een tekenbeet werd in 1930 door Hellerström beschreven. De invaliderende gevolgen van besmetting met *Borrelia burgdorferi* hebben betrekking op het centrale zenuwstelsel, gewrichten, huid en hart en vaatstelsel, maar, met gerichte behandeling met antibiotica, kan dit vrijwel altijd voorkomen worden.

Hoe is de huidige stand in Nederland? Mik et al, (1997) vroegen alle huisartsen in Nederland melding te maken van patiënten met tekenbeten en van patiënten met *erythema migrans*. Tachtig procent van de huisartsen reageerden. In 1994 zagen zij ongeveer 33.000 patiënten na een tekenbeet en 6500 met *erythema migrans*.

De hierop gebaseerde incidentie is ongeveer 4,3 per 10.000 Nederlanders. Lyme disease is dus in Nederland geen hypothetisch probleem. In Zweden is de incidentie circa 6,9 per 10.000 inwoners. De hoge respons van de huisartsen betekent dat zij goed op de hoogte zijn van het gevaar van tekenbeten en de symptomen van de ziekte. Dit staat in tegenstelling tot wat Van Bronswijk de toehoorders op 15 mei deed voorkomen. Zij stelde toen dat artsen zeer

slecht op de hoogte waren van de symptomen van Lyme disease, en dat daardoor Lyme disease een zeer gevaarlijke aandoening was. Want, niet herkennen is niet behandelen, zo redeneerde zij. Dat mensen door teken gebeten worden is sterk gecorreleerd met bosrijke omgeving, zandgronden, droog gecultiveerd land, het aantal schapen per vierkante kilometer en het aantal toeristovernachtingen in deze gebieden.

Men zou verwachten dat honden, die toch vaak met teken besmet raken, een belangrijke bron van overdracht van teken naar de mens vormen. Dit blijkt echter niet zo te zijn. Goossens et al. (2001) vonden geen positieve correlatie tussen het de seropositiviteit van jagers en hun jachthond. Directe overdracht van teken tussen hond en jager is hierom van weinig importantie en het bezit van een hond betekent niet dat honden een risicofactor vormen voor Lyme disease.

Voor de Nederlandse stedelingen is er niet veel risico voor het besmet raken met geïnfecteerde teken, tenzij zij zich buiten de stad recreatief in bosrijke gebieden begeven. In de stad loopt men eigenlijk geen risico op besmetting. In Nederland zijn risicogebieden voor het oplopen van Lyme disease de bosrijke gebieden van Friesland, Groningen en Drenthe, de Veluwe en enkele van de waddeneilanden. Verder is het aannemelijk dat veel Nederlanders besmet raken tijdens hun vakantie in het buitenland. Ik hoor vaak dat mensen tekenbeten oplopen op vakantie in Frankrijk. Verder is het zo, dat lang niet alle teken besmet zijn met *Borrelia*. De Boer (1990) vond gemiddeld 2,4% besmette nimfen en 13% besmette adulten. In Nederland lopen vooral bosarbeiders en muskusrattenvangers een hoog risico op *Lyme borreliosis* (Moll van Charante et al., 1998), daarna pas recreanten. Stedelingen behoren niet tot de risicogroepen. De beste monografie over *Lyme borreliose* verscheen onder de redactie van Weber Burgdorfer (1993).

Hantavirusinfecties

Ook het hantavirus werd terloops door Van Bronswijk genoemd als gevaar voor stedelingen. Na besmetting met dit virus loopt de mens, hoewel zelden, kans op ernstige nierfunctie stoornissen. Het virus is in Nederland vanaf 1984 bekend. In 1995 kwam aan het licht dat

tot ernstig traumatisch lichamelijk letsel beziet, valt één ding direct op, circa 75% van de slachtoffers zijn jonge, volwassen mannen. Het maakt niet uit waar op de wereld het onderzoek is gedaan, het is overal hetzelfde. Ook was het bijvoorbeeld in 1970 hetzelfde als in 2000. Verkeersongevallen, sportongevallen, schotwonden, verdrinkingen, beten van honden enzovoort, het maakt niet uit, altijd veel meer mannen dan vrouwen. Toen ik mij dit realiseerde heb ik voor de grap eens de collectie eekhoornbalgen van het Natuurmuseum Rotterdam doorgewerkt. Deze collectie (ongeveer 150 balgen) bestaat hoofdzakelijk uit eekhoorns die de laatste tien jaar in Noord Brabant zijn doodgereden. Ze zijn aselectief verzameld, dus het zou een eerlijk beeld laten zien. Niet minder dan 68% waren jonge mannetjes. In 1992 schreef John van Gompel in 'Zoogdier' een artikel over kleine marterachtigen in de Uitkerkse Polder. Onder een foto van een dode hermelijn staat de tekst "Vooral mannelijke dieren komen om als verkeersslachtoffer". Eekhoorn, hermelijn of mens, het maakt blijkbaar niet uit, het lijkt 'the fate of being male'. Een onontkoombaar biologisch fenomeen? Natuurlijke selectie?

Naast de traumatische gevaren van het leven in de stad lopen stedelingen uiteraard een grotere kans op bepaalde ziekten. In het fraaie overzicht 'Maladies de la vie urbaine' (Claudian *et al.*, 1973) wijzen de auteurs op de werkelijke gevaren van het leven in de stad: vervuiling, ziekten van de luchtwegen, hart en vaatziekten, ongevallen, allergieën, maar niet op het enkele geval van *leptospirose* of andere zoönosen. Dat zijn echt ziekten van buiten de stad.

Conclusie

In de stad hoeft de mens niet bang te zijn voor wilde zoogdieren. Voor de gewone burger is de kans om Lyme disease en de besmetting met het hantavirus op te lopen vrijwel te verwaarlozen. Met name in de stad heeft de westerse mens een goede bescherming tegen de voor andere culturen onvermijdelijke bestaansrisico's; goede huisvesting, kwalitatief goede en toegankelijke eerste hulp gezondheidszorg, bescherming tegen de meest ernstige infectieziekten etc. Een argument van 'het zal je kind maar zijn' heeft helaas niet veel kracht. Het leven is nooit vrij van gevaar, de taak van de samenleving is om het risico voor dat gevaar zo klein

mogelijk te maken. Dat is voor de Westerse stedelingen ten aanzien van de wilde zoogdieren heel aardig gelukt. Het is absurd en onnodig om alle ziekteveroorzakende zoogdieren voor 100% uit de steden te verwijderen. Het werkelijke gevaar voor de mens in de stad wordt door de mens zelf veroorzaakt. En als man loopt men dan een veel groter gevaar dan als vrouw.

De visie van Van Bronswijk dat de stad een gevaarlijk milieu vormt voor de mens door de aanwezigheid van wilde zoogdieren, deel ik absoluut niet. Haar zienswijze, zoals verwoord in de lezing van 17 mei 2002, is schromelijk overdreven.

Dankwoord

Met dank aan Cornelis W. Moeliker voor de kritische noten bij de kritische tekst.

Literatuur

- Boer, R. de, N.K.E. Nohlmans, *et al.*, 1990. Nederlandse teken als overbrengers van infectieziekten. Nederlands Tijdschrift voor Geneeskunde 134: 1295-1299.
- Ciceroni, L., E. Stephan, *et al.*, 2000. Epidemiological trend of human *leptospirosis* in Italy between 1994 and 1996. European Journal of Epidemiology 16: 79-86.
- Claudian, J., H. Delbecque, M. Demireva, *et al.*, 1973. Maladies de la vie urbaine. Masson & Cie, Paris.
- Goosens, H.A.T., A.E. van den Boogard & M.K.E. Nohlmans, 2001. Dogs as sentinels for human *Lyme borreliosis* in The Netherlands. Journal of Clinical Microbiology 39: 844-848.
- Groen, J., M.N. Gerding, *et al.*, 1995. Hantavirusinfecties in Nederland: epidemiologie en ziekte. Infectieziekten bulletin 6: 203-207.
- Mik, E.L. de, W. van Pelt, *et al.*, 1997. The geographical distribution of tick bites and *erythema migrans* in general practice in the Netherlands. International Journal of Epidemiology 26: 451-457.
- Weber, K. & W. Burgdorfer (eds.), 1993. Aspects of *Lyme borreliosis*. Springer Verlag.

Dr Erwin J.O. Kompanje
Natuurmuseum Rotterdam
Postbus 23452
3001 KL Rotterdam

EEN WIJK VOL MANNEN

Resultaten van het eerste telemetrische onderzoek naar vleermuizen in Nederland

In 2002 is onderzoek gedaan naar het landschapsgebruik van de meervleermuis *Myotis dasycneme* (Boie, 1825). Het is de eerste keer dat vleermuizen in Nederland door middel van telemetrie worden opgespoord en gevolgd. Telemetrie is het op afstand volgen van dieren, die van een zender zijn voorzien, met behulp van ontvangers en antennes. Dit onderzoek wordt uitgevoerd in samenwerking met de Vereniging voor Zoogdierkunde en Zoogdierbescherming (VZZ), het Nationaal Natuurhistorisch Museum Leiden (Naturalis) en de Universiteit Leiden.

Het onderzoek richt zich voornamelijk op het westen van het Groene Hart, een gebied dat zich, van Noord naar Zuid, uitstrekt van Roelofarendsveen tot Den Haag en, van Oost naar West, van Waddinxveen en Aarlanderveen tot de Zuid-Hollandse kust. Het is een zeer waterrijk gebied met veel brede polder-sloten, kanalen en andere grote water-gebieden, zoals de Brasem, de Kager-plassen, de Zoetermeerseplas, de Vliet-landen en de Reeuwijkse plassen.

Hoofddoel

Het hoofddoel van dit onderzoek is het vinden en beschermen van verblijfplaatsen van meervleermuizen in Zuid-Holland. Naar schatting zijn er in Zuid-Holland ongeveer vijf kraamkolonies, waarvan tot op heden nog slechts twee gevonden zijn (Achterkamp & Janssen, 2001). Ook zullen de habitatvoorkeur en het landschapsgebruik van de dieren onderzocht worden. Zo zal onderzocht worden hoe groot de actieradius van een kolonie is en of er uitwisseling plaats vindt tussen de verschillende kolonies.

Ringen en zenderen, en dan er achteraan!

Vanaf eind april tot half september 2002 zijn, op meerdere plaatsen in Zuid-Holland, in totaal ongeveer 130 meervleermuizen gevangen. Alle gevangen dieren kregen een kleurring (zie kader

Anne-Jifke Haarsma op de brug bij de mistnetten. Foto: Fons Bongers.

Jan Wondergem haalt meervleermuizen uit de mistnetten boven water, wat vaak natte voeten betekent.
Foto: Fons Bongers

op blz. 17). Acht dieren kregen een klein zendertje, dat met chirurgische huidlijm op de rug werd vast geplakt. Daar bleef dat ongeveer tien dagen plakken. In die tijd kon het dier, met behulp van antennes en ontvangers, op de fiets, met een hierop gemonteerde draaibare antenne (zie foto blz. 17), op afstand worden gevolgd. Gewoon een kwestie van hard fietsen en goed in de gaten houden waar het dier heen vliegt. Met wat ervaring is de route die een dier gaat vliegen redelijk te voorspellen, maar je weet het nooit! Een aantal maal is een auto gebruikt, maar helaas kan een auto niet zo snel keren als een fiets. Voor smalle bruggetjes moet worden omgereden. Jammer voor autobezitters dus!

Jachtbiotoop, actieradius en hangplekken

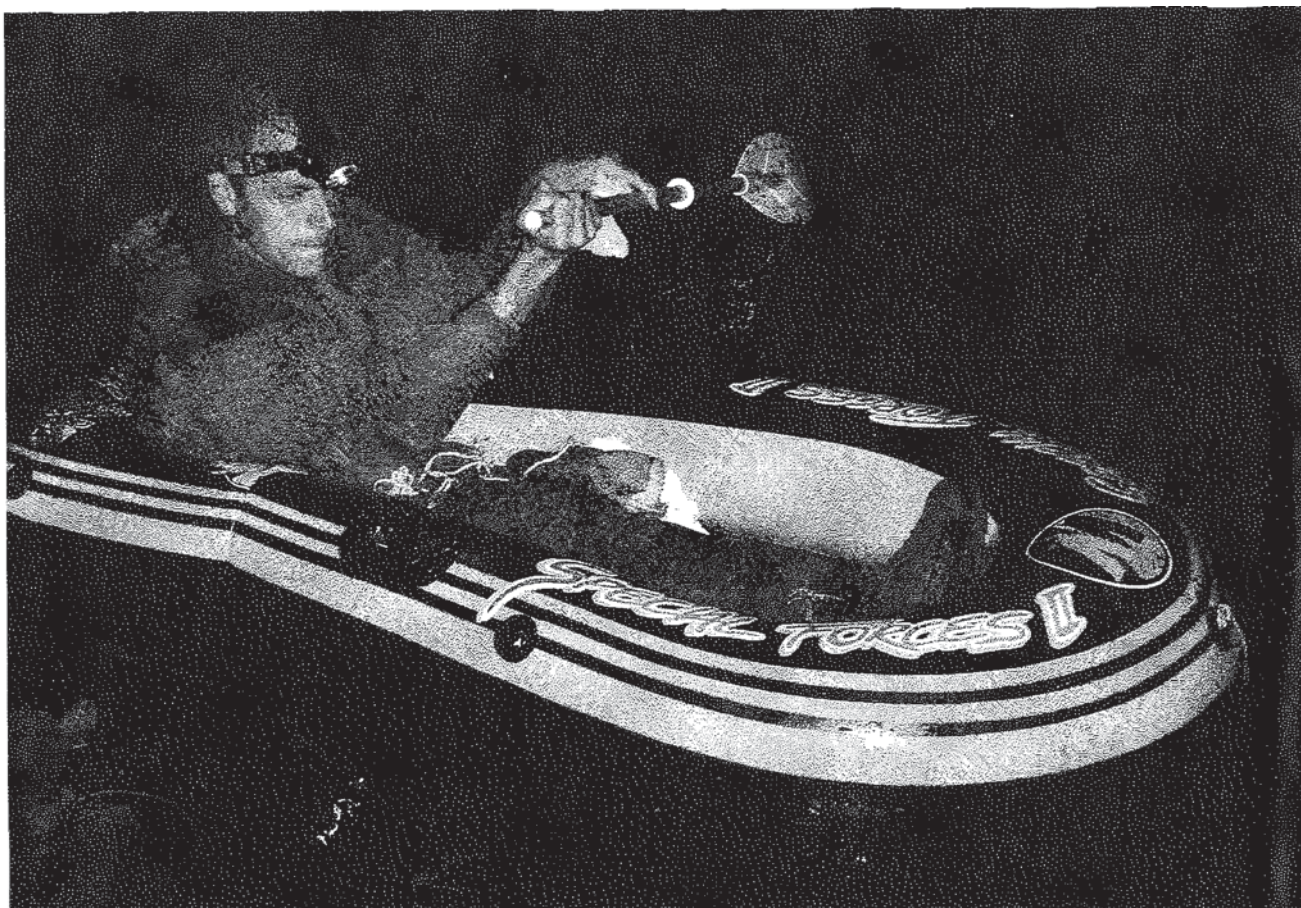
De door mij gevolgde meervleermuizen hebben een zeer gevarieerd jachtbiotoop. Niet alleen zijn de dieren fouragerend waargenomen boven groot open water en brede sloten, maar ook boven weilanden, langs bosranden, boven grote vijvers, kleine slootjes en boven een door straatlantaarns belicht binnenmeertje. De actieradius van de 'gezenderde' dieren bleek (vooral bij slecht weer, zoals wind en motregen) vrij klein, tot maximaal 6 kilometer rondom de kolonieplaats. Waarschijnlijk heeft dit vooral te maken met de

beperkte beschikbaarheid van geschikt jachtbiotoop (lees: luwe plekjes). Zo is in de buurt van Zoetermeer een gezonder dier gedurende vijf winderige avonden achter elkaar waargenomen boven dezelfde plas. Het dier vloog de hele avond kleine rondjes op een luwe plek.

Halverwege de nacht rusten de dieren, soms bij hun kolonieplaats (ja, ook de mannetjes!), soms willekeurig in een boom, of soms in de buurt van een woonhuis. Tijdens dit onderzoek zijn vijf van dit soort nachtelijke hangplekken gevonden.

Een wijk vol mannen?!

In totaal zijn 33 dieren in de buurt van Stompwijk gevangen, waarvan er zeven telemetrisch teruggevolgd zijn naar Stompwijk. Hier is dan ook een nieuwe kolonieplaats gevonden. Vreemd genoeg waren, op drie dieren na, alle in de buurt van Stompwijk gevangen individuen mannen. Omdat de dieren een ring met een reflecterende tape hebben gekregen, kon geteld worden hoeveel procent van de totale Stompwijkse populatie geringd was. Tijdens simultaan-tellingen werden maximaal 65 dieren geteld, waarvan ongeveer 30% een

Rudy van der Kuil haalt meervleermuizen uit de netten en houdt de voeten droog. Foto: Bart Noort

reflecterende ring had. Helaas is het nooit gelukt de gehele populatie meervleermuizen in Stompwijk te tellen, doordat de dieren zich steeds over meerdere huizen verspreidden. Op het laatst waren meer dan tien verblijfplaatsen bekend. Heel waarschijnlijk een wijk vol mannen dus.

En nog twee mogelijke kraamkolonies en een viertal kleine kolonieverblijfplaatsen

Tot en met de zomervakantie 2002 heb ik vooral de Stompwijkse dieren bestudeerd, in de hoop dat deze bijvoorbeeld ook richting in de buurt gelegen (onbekende) kraamkolonies zouden vliegen. Dat is helaas niet gebeurd, maar wel is op deze manier nog een viertal kleine kolonieverblijfplaatsen ontdekt. Eén van de gezenderde vrouwtjes is, na een aantal nachten in Stompwijk, naar Zoetermeer gevlogen. Helaas zijn hier, naast dit vrouwtje, geen andere dieren waargenomen, mogelijk doordat het al zeer laat in het seizoen was.

Na de zomervakantie is nog eenmaal een vrouwelijke meervleermuis gezenderd en gevolgd. Met zeer veel geluk is dit dier teruggevolgd naar een woonhuis in Leiden. Enkele dagen hierna is dit dier in een bunker in de zeereep

waargenomen. Vreemd genoeg in een bunker waar normaal nooit meervleermuizen gevonden worden!

Conclusie

Meervleermuizen hebben een zeer gevarieerd jachtbiotoop, dat niet alleen bestaat uit grote, open wateren en brede vaarten of sloten, maar ook uit weilanden, bosranden en kleinere slootjes. Hun actieradius bleek niet groter dan ongeveer zes kilometer rondom de kolonieplaats.

Na het vinden van een mogelijke mannenkolonie in Stompwijk, twee mogelijke kraamkolonies en een viertal kleine kolonieplaatsen, is de eerste stap gezet om het hoofdoel te bereiken. Er zijn vast nog veel meervleermuizen in Zuid-Holland, kortom...volgend jaar nog meer meervleermuizen!

Gezocht

Gezocht stagiair(e) die zich drie maanden lang wil verplaatsen in het leven van de meervleermuis. Veldwerk wordt uitgevoerd van eind april tot half oktober 2003. Voor meer informatie kun je terecht bij het onderstaand adres.

Fondsen die dit project

mede hebben mogelijk gemaakt

Bats Conservation International, Wereld Natuurfonds, Leids Universitair Fonds, Stichting Vleermuis Bureau, Stichting De Linde, Dierenrampenfonds, Gravin van Bylandt Stichting, Haella Stichting, Ter Pelkwijk Fonds, Fonds 1818, Zuidhollandse Milieufederatie, Suzanne Hovinga Stichting, Prins Bernard Cultuurfonds.

Literatuur

Achterkamp G. & R. Janssen, 2001. Speuren naar meer. *Amoeba* 74(3):
Haarsma A.M. & G. Achterkamp, 2001. Meervleermuizen in het land van Wijk en Wouden. *Amoeba* 73(2):

A-J. Haarsma

P/a Oude Rijnsburgerweg 42
(tot maart 2003)
2342 BC Oegstgeest
ahaarsma@dds.nl
071-5176390 (tot maart 2003)
06-13501934

Anne-Jifke Haarsma met telemetrie-
apparatuur op de fiets.
Foto: Fons Bongers

Verdien een appeltaart, vind een geringde meervleermuis! Tijdens dit onderzoek zijn alle gevangen dieren links geringd, met de volgende kleuren:

- rood-x79: dieren die in de buurt van bunkers zijn gevangen.
- grijs-x71: dieren uit Stompwijk, vooral mannetjes.
- geel/goud-x79: dieren uit Waddinxveen, vooral vrouwtjes en juveniele dieren.
- groen-x79: dieren uit Rotterdam, Leiden en Waddinxveen.

Indien tijdens de wintertellingen een meervleermuis met ring gevonden wordt, probeer dan te kijken of het dier links of rechts geringd is, en met welke kleur. De individuele code is alleen belangrijk als de ring zonder veel verstoring kan worden afgelezen.

Vrijwel alle ringen zijn voor de helft afgeplakt met reflecterende tape, alleen de laatste drie cijfers van de zescijferige code zijn nog leesbaar. Hierboven staan de eerste drie cijfers/letters vermeld die afgeplakt zijn. Het kan dus dat je een gele ring met nummer 075 vindt. Als je het door jouw gevonden ringnummer meldt, dan kan ik je vertellen dat dit een vrouwtje meervleermuis is dat op 12 augustus in Waddinxveen is gevangen. Terugmeldingen (plaats, datum, ringkleur en code!) graag melden via het emailadres of mobiele telefoonnummer. Elke waarneming is zeker een appeltaart waard!

BESCHERMD VLEERMUIZENLEEFGEBIED!

Een nieuw informatiebordje in het landschap?

Herman Limpens

Vleermuizen bescherm je door hun leefgebied te beschermen. Dat is eenvoudig en duidelijk. Maar, hoe definieer je het leefgebied van vleermuizen? Hoe ontdek je in het nachtelijk landschap wat hun leefgebied is? En hoe bescherm je dat dan effectief?

Papieren bescherming

Vleermuizen genieten in Nederland, in het kader van de natuurbeschermingswet en voorlopers daarvan, al jarenlang een soort abstracte, papieren beschermingsstatus. Concreet leidde dit tot nog toe tot bescherming van sommige, maar niet eens alle bekende, onderaardse winterverblijven. Het leidde tot de bescherming van hier en daar een boom of een zolder, en tot een halfslachtige aanpak van de afhandeling van 'problemen' die mensen met vleermuizen in hun huis kunnen hebben.

De nota vleermuisbescherming, de opbouw van provinciale vleermuiswerkgroepen in het kader van het vleermuis atlasproject, de uitvoering van het atlasproject, eind 80er en begin 90er jaren, en ook de daar weer uit voortvloeien-

de provinciale en landelijke projecten, hebben de aandacht voor vleermuizen beduidend vergroot. Daarmee groeide ook het aantal mensen en organisaties dat bereid is om vleermuizen te beschermen, waardoor er daadwerkelijk ook wat gebeurt. En het is zeker zo, dat er ook recent projecten en voorbeelden zijn die een zekere inzet, om de intensiteit en systematiek van die bescherming te verbeteren, illustreren, zoals de kerkzolderprojecten in Limburg en Gelderland en de klachtenafhandeling, die nu echt serieus wordt opgezet. Maar, helaas kunnen we tegelijkertijd ook voorbeelden geven van situaties, waar het in het verleden opgebouwde beschermingsniveau weer wordt uitgehold, zoals de omgang met de forten van de Utrechtse waterlinie en het 'saneren' van landgoederen. Bescherming is dus niet vanzelfsprekend.

Jachtbiotoop van de meervleermuis als onderdeel van het te beschermen leefgebied. Foto: Erk Kosten

Een netwerk in het landschap als vleermuisleefgebied

In de laatste 20 jaar is er, onder andere als resultaat van het werk met bat detectors in Nederland en van veel telemetrische studies in het buitenland, sprake van een toenemend inzicht in de sociale structuur van vleermuispopulaties en de complexe dynamische eisen die vleermuizen aan hun leefomgeving stellen.

We weten nu dat de samenhangende sociale groep, die we als 'kolonie' kunnen definiëren, in de loop van de verschillende seizoenen (kraamtijd, paartijd, trek en overwintering) een netwerk aan verschillende verblijfplaatsen, vliegroutes en jachtgebieden gebruikt.

Een zolder met meervleermuizen is dus slechts één fragment van de kolonie en haar leefgebied. Een kolonie watervleermuizen bewoont op een zeker moment misschien wel 12 (kraam)bomen tegelijk, en individuele dieren wisselen voortdurend tussen de bomen en subgroepjes waarin ze verblijven. In de loop van het seizoen kan de kolonie zo een netwerk van wel 50 bomen gebruiken, met daaraan gekoppeld een stelsel van vliegroutes en jachtgebieden. Zo'n netwerk kan zich, afhankelijk van de soort, op enkele of enkele tientallen vierkante kilometers concentreren, of juist honderden vierkante kilometers tot half Europa omvatten. De verschillende sociale groepen, of kolonies, functioneren in meerdere of mindere mate gescheiden van elkaar, en gedragen zich soms zelfs territoriaal. In de zomer vindt uitwisseling tussen de sociale eenheden over het algemeen via de mannetjes plaats. In de paartijd en de trektijd vindt uitwisseling plaats tussen gehele populaties.

Bescherming complex leefgebied

Uit het complexe landschapsgebruik volgt, dat je vleermuizen moet beschermen door hun complexe leefgebied te beschermen. We moeten dus actief gebruik gaan maken van de mogelijkheden die de nieuwe Flora en Faunawet daartoe, in aanvulling op andere wettelijke instrumenten, biedt.

De te beschermen leefomgeving van vleermuizen is dus een in ruimte en tijd complex geheel, dat zelfs over de landsgrenzen heen kan gaan. Om pragmatische redenen zullen we moeten beginnen met 'behapbare' deelsystemen binnen het netwerk. Het zal bijvoorbeeld niet mogelijk zijn Noord-Holland in zijn geheel als beschermde leefomgeving voor de meervleermuis aan te wijzen. Maar ons te beperken tot het beschermen van enkele losse deelleefgebieden, zoals individuele winterverblijven, bomen, een lanenstelsel, of een beekloop, zoals tot nog toe gebeurt, is te weinig effectief. Beleidsmakers en beschermers moeten de wil en de durf tonen het netwerk voor de betreffende soorten in het landschap daadwerkelijk bloot te leggen en vervolgens te analyseren waar knelpunten en bedreigingen optreden en die netwerken adequaat beschermen. Dat is in feite waar de Europese Habitatrichtlijn om vraagt en waar de Flora en Faunawet, die de vertaling van de Habitatrichtlijn naar

Een meervleermuis met opgeplakte zender en reflecterende folie. Foto: Ben Verboom

onze nationale wetgeving moet zijn, aanknopingspunten voor biedt.

We weten van de verschillende soorten al veel over hoe ze het landschap gebruiken en we kunnen deze ervaring benutten om vleermuizen relatief makkelijk in het veld te vinden. Maar dat is niet hetzelfde als het netwerk kennen. Ons beeld van het leefgebied van de verschillende soorten vleermuizen, dat als een netwerk in het landschap ligt, is nog onscherp en onvolledig. Aanwijzen en bescherming van dat netwerk op basis van 'expert judgement' (vanuit ervaring beoordeling van welke landschapsdelen voor een bepaalde soort van belang zijn) zal dus nog relatief onnauwkeurig zijn.

Het complexe leefgebied, dat uit verschillende deelleefgebieden is samengesteld, moet daarom door onderzoek in het veld op de kaart worden gezet. Met behulp van telemetrie, bat detectors en andere methoden moet worden onderzocht welke verblijfplaatsen tot het netwerk van een bepaalde kolonie behoren, welke jachtgebieden die kolonie dragen, welke delen daarvan de kernjachtgebieden zijn, en welke routes, langs welke landschapselementen, deze delen met elkaar verbinden. Vervolgens kan worden onderzocht hoe verschillende kolonies van één soort naast elkaar in het landschap functioneren. Dat levert ons niet alleen de mogelijkheden onze beschermingsinspanning bewust op bepaalde delen in het landschap te richten, maar ook om, bij veranderingen in het landschap, bewust noodzakelijke keuzen en afwegingen te maken.

Vliegroute van de meervleermuis als onderdeel van het te beschermen leefgebied. Foto: Erik Korsten

Prioritaire soorten verplichten tot actie

Om, zonder onderscheid naar soorten of gebieden, alle vleermuisnetwerken binnen Nederland op de kaart zetten zal, in termen van arbeid en geld, een onmogelijke opgave zijn. Echter voor prioritaire soorten, zoals bijvoorbeeld de soorten van bijlage II van de Habitatrichtlijn (meervleermuis, ingekorven vleermuis, Bechsteins vleermuis, mopsvleermuis), zal dit zonder meer nagestreefd moeten worden. Daarnaast kunnen voor de andere soorten, als voorbeeldstudie, enkele netwerken in verschillende landschappen onderzocht worden. De zeer concrete gegevens die zo verkregen worden, kunnen, aangevuld met gegevens uit vergelijkbaar onderzoek in het buitenland, en de gegevens uit het vleermuis atlasproject en uit toekomstig verspreidingsonderzoek, worden geanalyseerd om 'expert judgement' of een modelmatige aanpak een stevige ondergrond te geven.

Toepassing?

De volgende vraag is dan hoe zo'n netwerk effectief beschermd kan worden. Pasklare antwoorden zijn er niet. We moeten het als een fantastische uitdaging opvatten de kansen te ontdekken, die instrumenten, zoals de Habitatrichtlijn, Natuurbeschermingswet en ook de nieuwe Flora en Faunawet bieden, zodat we nu eens niet een gebied, of een bepaald biotoop, probe-

ren te beschermen, maar een stelsel van (jacht)gebieden, de elementen die deze verbinden (ecologische infrastructuur), en het stelsel aan verblijfplaatsen (zolders, bomen) dat daar weer bij hoort. Door in pilot projecten voor enkele soorten, wier leefgebied een zeer verschillende schaal heeft (zoals bijvoorbeeld de meervleermuis, de ingekorven vleermuis of de franjestaart), het netwerk op de kaart te zetten en als leefgebied te gaan beschermen, kan deze aanpak ontwikkeld worden. In het proces van de toepassing van de bescherming wordt van stap tot stap duidelijk met welke instanties en overheden samengewerkt moet worden om de verblijfplaatsen, de routes door het landschap en de (kern)jachtgebieden te beschermen en wat bescherming dan inhoudt. Voor vleermuizen zal het daarbij niet gaan om grote gebieden waarin plotseling 'helemaal niets meer mag'. Juist omdat vleermuisnetwerken vervlochten zijn met alle menselijke netwerken in het landschap, zal het vooral gaan om het combineren van functies.

Herman Limpens
VZZ & eco consult
& project management
Roghorst 99
6708 KD Wageningen
tel: 0317.419380
email: herman.limpens@vzz.nl

WAAR ZIJN DE OVERIJSSSELSE OTTERS NU?

In juli dit jaar zijn zeven otters (*Lutra lutra*) van zeer uiteenlopende herkomst, losgelaten in de Weerribben. Zij vormen de eerste dieren die worden uitgezet in het kader van de herintroductie van de otter in Nederland (zie ook "Otters in Overijssel" in Zoogdier 13(2). van dit jaar).

Drie van deze otters zijn in het wild gevangen, één in Letland en twee in Wit Rusland, twee kwamen uit een opvangcentrum in Tsjechië en twee kwamen uit een fokprogramma in Zweden. Het is de bedoeling dat uiteindelijk rond 40 dieren de basis voor een nieuwe Nederlandse populatie zullen gaan vormen. Om te volgen waar de dieren zich na hun uitzetting bevinden en om vroegtijdig te kunnen ingrijpen in geval van problemen, zijn alle dieren van een zender voorzien. Onderzoekers van Alterra volgen hun doen en laten vanaf het moment dat zij in vrijheid zijn gesteld.

Sinds die eerste dag hebben de otters zich geleidelijk verspreid over het gebied en zijn ze zelfs waargenomen in moerassen in de omgeving. In de eerste weken beperkten de otters zich tot het verkennen van hun directe omgeving. De gemiddelde afstand die zij 's nachts aflegden was hooguit een paar kilometer. Dit is betrekkelijk weinig in vergelijking met gegevens die uit literatuur bekend zijn. Dit wijst wellicht op een gunstig voedselaanbod. De dieren verplaatsten zich zowel via het water als door de ruigten langs de oevers. Opvallend was dat de dieren uit gevangenschap daarbij grotere afstanden afleggen dan de wilde dieren. In deze periode waren de dieren bovendien ook overdag actief, vooral in de ochtend. Desondanks kregen de volgers de

dieren niet te zien; wel hoorden zij regelmatig de otters luid plonzend jagen.

Na enige tijd bleek één van de meest honkvaste otters verdwenen. Een uitgebreide zoektocht met een vliegtuigje over wijde omgeving, via de Wieden en het Zwarte-water tot de Veluwe randmeren, en via de Lindevallei naar het Tjeukemeer, leverde niets op. Omdat het juist ging om een dier dat zich weinig verplaatste, gaat men er vanuit dat de zender het heeft begeven, maar dat de otter nog altijd in de Weerribben rondzwemt. Korte tijd later waren de onderzoekers ineens nog een otter 'kwijt'. Deze bleek naar het noorden getrokken te zijn en zich in de Rottige Meenthe te bevinden. Dat gebied is veel minder toegankelijk voor de 'volgers'.

Inmiddels lijkt het er op, dat ruimtegebruik en activiteitenpatroon van de 'wilde' otters en die uit gevangenschap, niet veel meer verschillen. Zij zijn 's nachts het meeste actief, maar kunnen ook bij daglicht behoorlijke afstanden afleggen, zelfs midden op de dag. Hierin vertonen zij grote fluctuaties: zij beperken zich vaak een tijd lang tot een beperkt gebied en verplaatsen zich dan vrij plotseling naar een ander gebied of verkennen een nieuw gebied. Hoewel de dieren zich steeds verder van het uitzetgebied begeven, komen ze nog regelmatig met elkaar in aanraking. Ondertussen wordt er ook gewerkt aan een vervolg op deze eerste uitzetting. Hoe eerder de rest van de dieren wordt uitgezet hoe groter de kans van slagen. Addy de Jongh, van de Stichting Otterstation, lukte het in het voorjaar niet om in het buitenland voldoende dieren voor het uitzetten te vangen (vandaar dat ook dieren uit gevangenschap zijn uitgezet); inmiddels is hij bezig met nieuwe vangactiviteiten.

Meta Rijks,
Curaçaostraat 14bis,
3531 XL Utrecht

VERSLAG KNAAGDIERENSYMPOSIUM

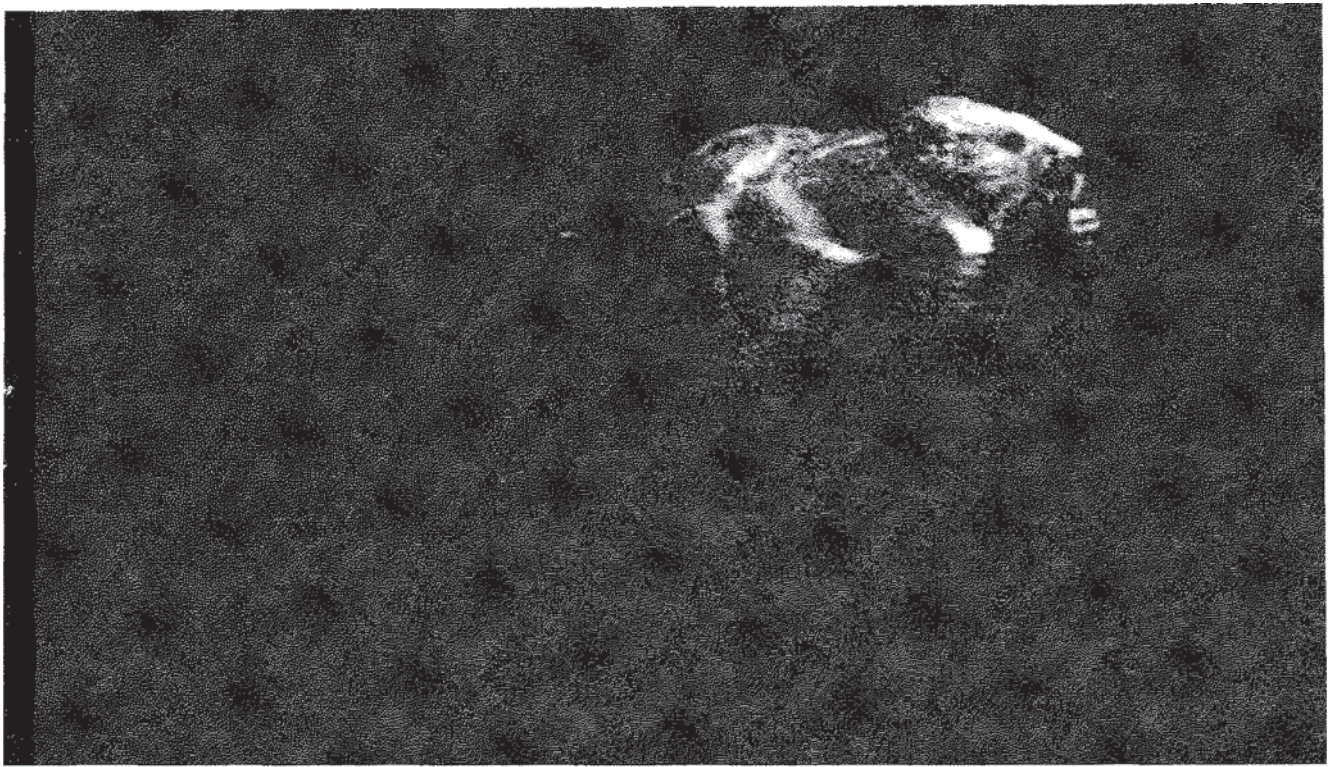
Goedele Verbeylen

Op 7 en 8 september 2002 vond op het RUCA te Antwerpen het symposium "Knaagdieren: bedreigd of een bedreiging?" plaats. Dit Vlaams-Nederlands symposium werd georganiseerd door Natuurpunt Studie, IBW, Alterra, RUCA en VZZ, ter ere van het 50-jarig bestaan van de VZZ (Vereniging voor Zoogdierkunde en Zoogdierbescherming). In totaal namen 122 wetenschappers en amateurs deel, 78 uit Vlaanderen en 44 uit Nederland.

Op zaterdagvoormiddag luisterden 108 deelnemers naar voordrachten over knaagdieren die een bedreiging kunnen vormen voor de mens, inheemse planten en dieren, huisdieren, infrastructuur en landbouwgewassen, namelijk Aziatische grondeekhoorn, muskusrat, bruine rat en beverrat. Ook de wetgeving rond knaagdieren kwam aan bod. In de namiddag was het de beurt aan de bedreigde knaagdieren, namelijk hamster, noordse woelmuis en hazelmuis. Daarna werd gesproken over de voor- en nadelen van (her)introductions, met de bever - die bedreigd is, maar bij een eventuele toename in de toekomst een bedreiging kan vormen door zijn neiging om dammen te bouwen - als voorbeeld. Hierop volgde een interessante discussie tussen de voor- en tegenstanders van herintroductie. Hierbij werd o.a. aangehaald dat er in Vlaanderen mogelijkheden zouden zijn om plaatselijk bevers te herintroduceren, maar dat dit enerzijds tot overlast zou kunnen leiden, gezien het voorkomen van bebouwing. Ook zou zo een populatie gecreëerd kunnen worden die op zich ook geïsoleerd is. En zou dat niet zo zijn, dan kan men misschien beter wachten tot de bevers er vanzelf komen en meer aandacht (en geld) besteden aan dieren, zoals de hamster, die hier ook nog voorkomen maar waar dringend beschermingsmaatregelen voor getroffen dienen te worden. Anderzijds

Een beschermingsplan voor de hazelmuis, een bedreigd knaagdier. Foto: Dick Klees

Op excursie naar De Biesbosch met bevers in het zicht. Foto: Dick Klees

kan introductie ook gewenst zijn om te voorkomen dat de populatie bevers in de Dijle-vallei uitsterft, want zonder verdere bijplaatsing is deze populatie te klein om te overleven. Op de opmerking, dat we op het ogenblik vaak "dierentuintje" aan het spelen zijn door dieren uit te zetten zonder voldoende rekening te houden met de geschiktheid van het biotoop en met de genetische verschillen tussen lokale populaties, volgde een instemmend applaus vanuit de zaal. Een suggestie was ook om een lijst op te stellen van prioritair te beschermen zoogdieren, omdat de keuze voor het opmaken van soortbeschermingsplannen en het gevolg dat daaraan uiteindelijk gegeven wordt, nu vaak bepaald wordt door de "aaibaarheid" van de soort en de kans om er "politiek mee te scoren". Na deze discussie, die tijdens het avondeten nog verder werd voortgezet, volgde een voordracht over waarom sommige knaagdierensoorten nu eigenlijk een pest worden, terwijl andere amper kunnen overleven. Deze dag vol interessante informatie, discussies, nieuwe en hernieuwde contacten werd afgesloten met een leuke diareeks, waaruit bleek dat het begrip "knaagdier" zeer ruim geïnterpreteerd kan worden. De volgende voormiddag bestond uit drie workshops, over pootafdrukken en haarvallen, valtypes en merken en telemetrie. Hierbij werd een heleboel praktische informatie over technieken en ervaringen uitgewisseld en werd aan de 66 deelnemers de werking van heel

wat materiaal getoond. Deze workshops gaven ook weer aanleiding tot verdere bespreking en discussie tijdens de rest van de dag. Het symposium werd afgesloten met een aantal activiteiten: 14 mensen gingen braakballen pluizen op het RUCA, de rest vertrok op uitstap op zoek naar een of ander knaagdier. De 19 deelnemers aan de uitstap naar De Panne kregen eerst een aantal Aziatische grondeekhoorns te zien, gevolgd door een rondleiding in hun woongebied - het Calmeynbos - en daarna in het schitterende Westhoek-reservaat. Als afsluiter liet een aantal eikelmuisen zich mooi bekijken en fotograferen op de appeltjes, die als lokaas opgehangen waren. Een andere groep van 25 deelnemers vertrok naar Ulvenhout in Nederland, waar ze uitleg kregen over de rattenbestrijding, gevolgd door een voorstelling van de werking van het vangmateriaal in het veld. Daarna reden ze door naar de Biesbosch om, vanuit een boot, op een paar meter afstand, kennis te maken met de daar levende bevers. Dit mooie slot maakte het symposium tot een echt succes, met de intentie om in de toekomst vaker samen te komen en ervaringen en ideeën uit te wisselen!

Goedele Verbeylen
Laurierstraat 2
B-2500 Berchem (Antwerpen)

BEVERS UITGEZET IN LIMBURG

Meta Rijks

Al enige tijd werkt men in Limburg aan het plan 'Toekomst van de bever in Limburg', een initiatief van de Provincie Limburg om te komen tot een duurzame populatie bevers (*Castor fiber*). Men verwacht dat het gedrag van de bevers zal leiden tot een natuurlijker waterbeheer en meer dynamiek in de processen langs de oevers. Zo zorgen bevers door hun vraat aan bomen en struiken in de oeverzone voor openheid in het landschap. Wanneer bomen in het water vallen wordt het slingeren van beken op natuurlijke wijze gestimuleerd. Door het bouwen van dammen wordt het water langer tegengehouden waardoor verdroging van gebieden op een natuurlijke wijze wordt voorkomen (zie ook Zoogdier 13 (3)).

Sinds 1992 hebben meerdere bevers zich spontaan in Limburg gevestigd, langs riviertjes als de Worms, de Roer en de Swalm. Deze solitaire bevers zijn waarschijnlijk afkomstig van de populatie in de Eiffel. Omdat deze bevers niet tot paarvorming kwamen heeft de provincie besloten bevers uit het Elbe-gebied te halen. Op 18 oktober heeft men de

eerste beverfamilie (een paar met drie jongen) losgelaten in het Gelderns-Nierskanaal in Noord-Limburg. In het Leudal in Midden-Limburg worden dit jaar eveneens bevers uitgezet. In totaal worden de komende jaren tien beverpaartjes bijgeplaatst in daarvoor geschikte natuurgebieden.

De bevers zijn losgelaten in een kunstburcht, waarmee de stress tot een minimum beperkt blijft. Foto: Gijs Kurstjens

Vóór het uitzetten van de bevers zijn er verschillende maatregelen getroffen. Langs het Gelderns-Nierskanaal is de oude oeverbeschoeiing weggehaald waardoor het water weer ruimte heeft gekregen om op natuurlijke wijze een weg te vinden door het gebied. Tevens zijn er beschermingsmaatregelen getroffen, zodat de bever niet sneuvelt door de muskus- en beverrattenbestrijding. De bevers worden losgelaten in een kunstburcht. Dit is een ondergronds hol met een uitgang naar het water. In deze kunstburchten kunnen de dieren eerst acclimatiseren en vervolgens geleidelijk het nieuwe leefgebied verkennen. Dit proces moet in alle rust plaatsvinden, daarom worden de exacte locaties van het uitzetten niet bekendgemaakt.

De VZZ onderzoekt de komende jaren de resultaten van de bijplaatsing. Er wordt daarbij vooral gekeken naar het succes van de voortplanting en het gebruik van het leefgebied.

WAAR NEMINGEN

Boommarter hengelt naar prooi en verhangt zich

Op 9 april 2002 deed mevrouw Rooks in de boswachterij Veenhuizen een opmerkelijke ontdekking. Geattendeerd door het gedrag van haar hond, een duitse staander, keek ze omhoog en zag op ruim vijf meter hoogte, langs de stam van een jonge eik, een bruin, katachtig lichaam hangen. Hoewel het lichaam zacht heen en weer bewoog maakte het een levenloze indruk. Ze waarschuwde de plaatselijke boswachter van Staatsbosbeheer, Henk Mulder, die constateerde dat het een

In de boomholte waarin de boommarter klem kwam te zitten rest nog slechts de afgeknipte linker voorpoot. Foto: Henk Mulder

boommarter was. Het levenloze dier hing met de linker-voorpoot in een spleetvormige holte geklemd en zat zo vast, dat de poot doorgeknipt moest worden om het kadaver te bergen.

Hoe kon het dier zo vast komen te zitten? Bij inspectie bleek er binnen de holte een tweede wigvormige spleet aanwezig te zijn, gevormd door

versplintering van het kernhout, mogelijk als gevolg van een oude blikseminslag. In deze spleet was de "pinknagel" blijven haken. Elke trekkracht, in welke richting dan ook, resulteerde in het steeds vaster gaan zitten van de nagel. Er was maar één manier de poot los te krijgen: dieper de spleet in, naar boven en vervolgens naar buiten, een procedure die vroeg om koele redenering plus de hulp van een lange schroevendraaier! Iets, wat van een boommarter niet kan worden verwacht. Vanaf het moment van inhaken van de nagel stond het lot van het dier vast.

De volkomen ontschorsing van de stam rondom de boomspleet (foto) en de voetwortelbreuk van beide achterpoten getuigden van de langdurige en hevige worsteling die zich moet hebben afgespeeld tot het dier van uitputting en stress stierf.

De relatief grote trekkrachten die moeten zijn uitgeoefend, lijken illustratief voor de ligamentsterkte van de teennagels; niet zo verwonderlijk voor een dier met een leefwijze waarin snelle klimacties een belangrijke rol spelen.

De boommarter was een mannetje met een gewicht van 1405 gram. Het nog nauwelijks aan slijtage onderhevige gebit wees op een leeftijd van ten hoogste een jaar. Een jaar eerder, in 2001, was er in hetzelfde bosgebied, niet ver van de plek des onheils, een aantal boommarterjongen geboren. Het slachtoffer zou dus één van de jongen uit dit nest kunnen zijn geweest.

Het is bekend dat boommarters in staat zijn met een poot naar prooi in nestkasten te hengelen en zodoende nestjonge vogels "aan te haken". Het tasten naar prooi in ontoegankelijke holten zou wel eens deel kunnen uitmaken van normaal jachtgedrag bij boommarters.

Hans Kleef, Werkgroep

Boommarter Nederland.

Henk Mulder,

Staatsbosbeheer Veenhuizen.

Boommarter gespot tijdens babyroof

Onze vakantie brachten wij dit jaar door in de bosrijke omgeving van Karlovy Vary in Tsjechië. Op 1 augustus 2002, tijdens een wandeling om 9 uur 's ochttens, werd mijn aandacht getrokken door bewegende takken in de boomkruinen. Door het bergachtige terrein had ik goed zicht door de toppen van de naaldbomen tientallen meters lager. Het bleek een boommarter die zich zeer behendig van boomtop naar boomtop verplaatste. Telkens werd er gestopt om te ruiken en te zoeken. De marter was duidelijk aan het jagen. Blijkbaar had hij mij niet in de gaten. Ik had werkelijk prachtig zicht en zag dat hij af en toe met geopende bek over de takken rende, net zoals een hond die moe is. Ik verbaasde mij over de soepelheid en de snelheid waarmee de marter zich verplaatste. Ook flinke sprongen ging hij niet uit de weg. Ik vond het gedrag goed te vergelijken met dat van een eekhoorn. Alleen is een marter drie keer zo zwaar, zodat dunne twijgen veel verder doorbuigen. Daardoor had ik hem ook ontdekt. Opvallend vond ik de lange (grote?) oren. De boommarter verdween uit het zicht. Enigszins verbouwereerd bleef ik nog geruime tijd staan. Achtervolgen bij zoogdieren heeft meestal niet veel zin. Plots zag ik de marter vanaf een hoge spar in snel tempo naar beneden afdalen. Hij had een prooi in zijn bek. De tocht werd over de grond voortgezet. De marter kwam recht naar mij toe lopen, wilde blijkbaar de weg oversteken, maar daar stond ik. In zijn bek had hij een embryo-achtig beest vast. Groter dan een muis. De marter schrok van mij en draaide zich om en verdween in de begroeiing. Ik bleef wachten. Na vijf minuten kwam hij toch nog de weg over.

De achtervolging werd door mij ingezet. Nadat de boommarter de weg was overgestoken klom hij in een boom. Op korte afstand volgde ik hem over de grond. Dat werd blijkbaar niet op prijs gesteld. Hij maakte allerlei gekke geluiden. Ook werd er vaak gegromd, net zoals een hond dat doet. Zo van: ik ga jou niet vertellen waar mijn jongen zitten. De boommarter bleef nu op dezelfde plaats boven in de boom zitten grommen. Terwijl ik de marter in de kijker had liet deze wat vallen. Het bleek een nog naakte jonge eekhoorn. Met mijn kijker ontdekte ik dat de boommarter nog een jonge eekhoorn in zijn bek had. De gevallen jonge eekhoorn had een lichaamslengte van 8,5 cm: met de staart erbij 13 cm. De ogen waren nog gesloten. De marter bleef nu gewoon boven in dezelfde boom zitten. Wel nog steeds tokkend en grommend, met de jonge eekhoorn in zijn bek. Zou de boommarter hier jongen hebben zitten? Na even rond te hebben gekeken besloot ik hem verder met rust te laten. Ik was dik tevreden met deze ontmoeting.

Geert Sanders
d'n alleman 7
5511MA Knegsel, België
tel. 040-2052134
geertenmaria@hetnet.nl

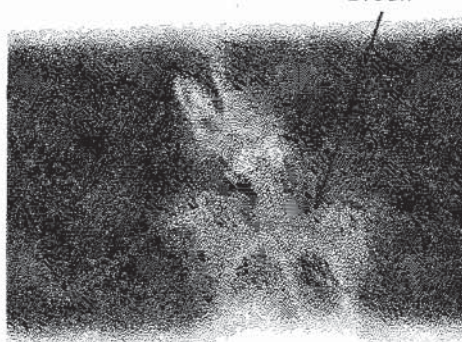
Eekhoornjong geroofd door boommarter en achtergelaten na verstoring. Foto G. Sanders

Tweekleurige vleermuis

Eind 2001 kreeg de Vleermuisopvang Stichting Damland van Joost Verbeek een tweekleurige vleermuis (*Vespertilio murinus*), een mannetje, dat in Avenhorn (NH) was gevonden op een grasveld. Er was duidelijk iets mis met een schouder. Uit een röntgenfoto bleek dat een sleutelbeen was gebroken (zie pijl op foto), wat het einde van de vleermuis betekende.

Petra Vlaming
Vleermuisopvang stichting
Damland
Nesdijk 20h
1861 MK Bergen
072-5898119

Breuk

HYPERLINK

WEBSITES

DE PEST AAN ZWIJNEN

Beheerder: Ministerie van Middenstand en Landbouw - Belgische federale regering.

Adres:

http://www.cmlag.fgov.be/nl/dos/dg5/varkenpest/Varkenspest_nl.html

Onderwerp: varkenspest bij everzwijnen. Taal: Nederlands

Naar aanleiding van meerdere gevallen van klassieke varkenspest bij everzwijnen in Duitsland werd in België reeds in het jaar 2000 in de grensstreek met Duitsland een gebied met verhoogd toezicht voor everzwijnen en gedomesticeerde varkens afgebakend. Inmiddels heeft het varkenspestvirus zich ook verspreid onder de wilde everzwijnen in het Groothertogdom Luxemburg en Frankrijk. De meldingen van gevallen van varkenspest bij everzwijnen in de buurt van de Belgische grens zijn de laatste maanden sterk toegenomen. Daarom werd beslist om langs de grens met de drie buurlanden een observatiegebied af te baken om het toezicht op de wilde zwijnen en de gedomesticeerde varkens te verhogen en de uitbreiding naar en verspreiding van het varkenspestvirus in België te voorkomen.

Thans is ook Nederland in staat van paraatheid. Wie de invasie op de voet wil volgen kan terecht op de site over dierenziekten van de Belgische federale regering. Je vindt er alle details over de evolutie van de ziekte en dit zowel in België als in de andere Europese landen.

KORENWOLFEN

Beheerder: Henk Smits

Adres:

<http://www.angelfire.com/ne2/korenwoof/>

Onderwerp: hamster.

Taal: Nederlands.

Normaal heb ik de pest aan sites waarop bij elke klik ongewenste banners opduiken. U moet dus zelf afwegen of u, net als ik, door de ergernis heen bijt om deze eenvoudige maar als introductie goed opgezette site te bezoeken. Wie op meer uit is hoeft daar trouwens niet te blijven hangen, maar kan via de knop met linken doorsurfen naar enkele sites met meer diepgang. Je bent dan meteen van die ergerlijke commerciële boodschappen verlost. Meer dan één link is aan actualisatie toe, maar dat heb je meteen in de gaten zodra je in niemandsland verzeild geraakt.

Bovendien ontbreken enkele waardevolle referenties, zoals de link naar de hamster in Vlaanderen en naar enkele niet te onderschatten buitenlandse sites. Mocht u trouwens meer willen weten over het grote ongenoegen van de natuurvereniging Das & Boom, die met de laatste Nederlandse hamsters kweekt en daarvoor ook naar België lonkt, dan klikt u op <http://www.korenwolf.nl/frame-set.html>.

SPAANSE ZEEZOOGDIEREN

Beheerder: Sociedad Española de Cetáceos.

Adres:

HYPERLINK

["http://www.cetaceos.com/"](http://www.cetaceos.com/)

[_http://www.cetaceos.com/_](http://www.cetaceos.com/)

Onderwerp: walvisachtigen in het Atlantische en Mediterrane Zeegebied rondom Spanje.

Taal: Spaans.

Omdat ik er van uit ga dat niet iedereen, zoals ik, het Spaans ondeskundig is, wil ik naar aanleiding van het verslag over het observeren van walvissen en dolfijnen in de Golf van Biscaye in deze Zoogdier, een zijsprongetje maken naar een eentalige Spaanse site. Niet omdat ik het allemaal zo goed begrijp, maar wel omdat het een goede aanvulling vormt op het artikel. De organisatie, die voor de site tekent, is pas in 1999 opgericht en verenigt alle onderzoekers en organisaties in Spanje die het op zeezoogdieren evenals op zeeschildpadden hebben gemunt. Naast de obligatoire toelichtingen bij het ontstaan, de doelstellingen en de activiteiten van de vereniging krijg je heel wat informatie toegespeeld over de talrijke onderzoeks- en beschermingsprojecten. Het is de poort tot de gespecialiseerde onderzoeksinstituten en groeperingen in Spanje. Die zijn via verschillende ingangen terug te vinden: middels de soorten of (onderzoeks)activiteiten waarop ze zich toespitsen of middels de regio waarin ze werkzaam zijn. Spanje mag vanaf nu voor u geen onbekende meer zijn op het vlak van zeezoogdieren, ook al blijft een mondje Spaans vereist.

VOORKEUR VOOR LUXE-WAGENS

Beheerder: Arbeitskreis
Wildbiologie - Justus-Liebig-
Universität Gießen e.V.

Adres:

[http://www.wildbiologie.com/mar-
der/mard.htm](http://www.wildbiologie.com/mar-
der/mard.htm)

Onderwerp: steenmarters en
auto's. Taal: Duits

Bij ons is het niet echt een probleem, maar in Duitsland en enkele andere welgestelde Midden-Europese landen lopen ze er de muren van op: steenmarters onder de motorkap. De diertjes houden ervan een stekje in het motorblok te zoeken en daar van pure verveling op rubberen kabels en riemen te kauwen en ze in een nijldige bui door te bijten. Dit tot grote ergernis van menig trots "autobezitser". De voorkeur van de bijters gaat naar de duurdere modellen: Audi, BMW of Mercedes. Mijn Skoda laten die lekkerbekken gewoon links liggen. Ik hoef me dan ook geen zorgen te maken tijdens mijn volgend bezoek aan het Zwarte Woud. Uiteraard bestaan er mid-deltjes om schade te voorkomen maar die zijn niet allemaal even werkzaam. Omdat deze gesel menig autoconstructeur de keel uithangt kreeg de Arbeitskreis

Wildbiologie van de autoconstruc-teurs Audi, Daimler-Benz en Bayerischen Motorenwerke op-dracht naar mogelijke oorzaken en bij voorkeur ook naar alternatieve materialen en oplossingen te speu-ren. Daarvoor is al menige luxeau-to gekooid en aan vraatzucht opge-offerd. Inmiddels bieden zich enkele oplossingen aan. Over de merk-voorkeuren verneemt u meer op http://www.daz24.de/15_archiv/01_daz/0402/5_3.htm.

SURF OOK EVEN NAAR:

Vleermuizen in Duitsland:

Je kan kiezen: ofwel koop je het ofwel surf je naar:

[http://www.bfn.de/09/090201_fle-
dermaus.htm](http://www.bfn.de/09/090201_fle-
dermaus.htm) voor het boek "Fle-dermäuse und Fledermausschutz in Deutschland". Mocht je het Duits onmachtig zijn: geen paniek. De Duitse tekst loopt simultaan aan een Engelse tekstversie. In de digitale pdf-file mis je wel de kleurrijke prentjes, maar dat doet geenszins afbreuk aan de inhoud vermits het toch maar leuk ogende foto's betreft. De publicatie geeft een globaal overzicht van de actuele kennis inzake verspreiding, leefwijze en bedreigingen van vleermuizen in ons buurland. Wie

regelmatig de vleermuizenlitera-tuur doorneemt krijgt niet meteen wereldschokkende zaken te lezen maar op zijn waarde beoordeel je deze publicatie beter zelf.

Laat de oren niet hangen:

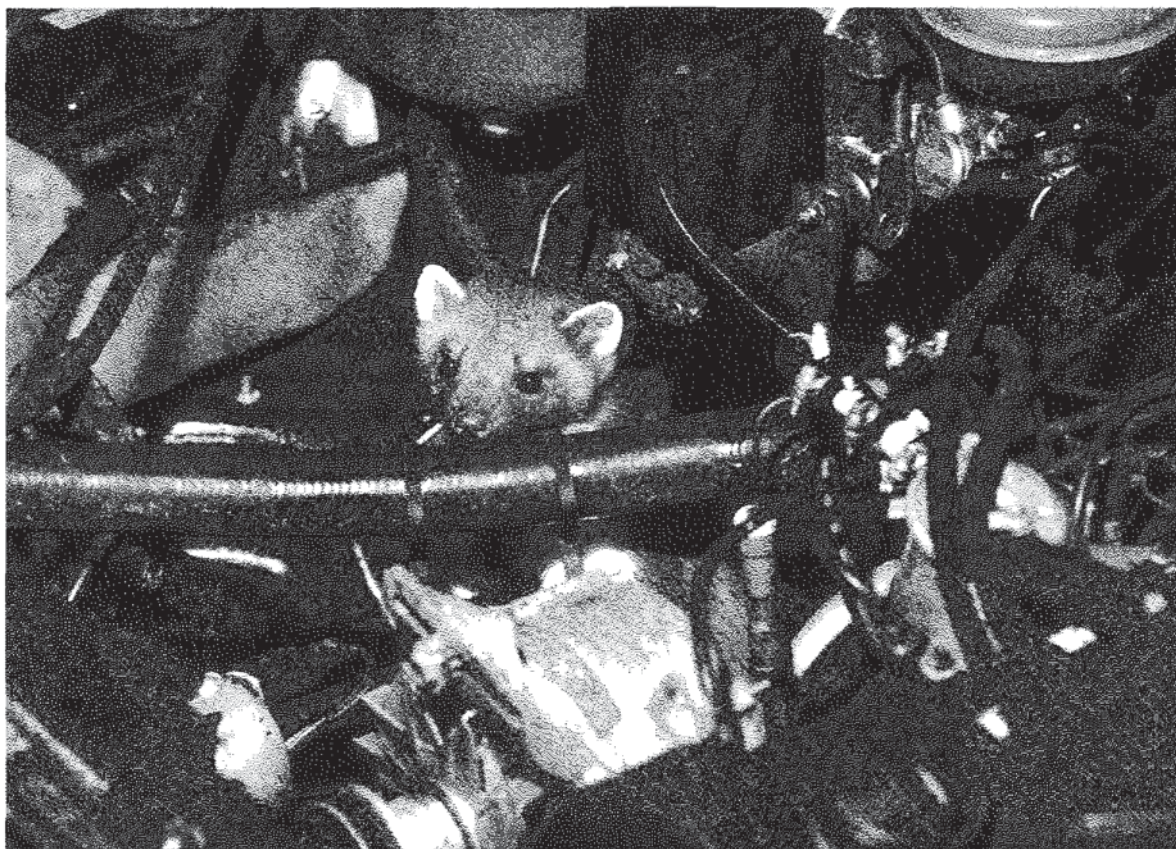
Ook de Zwitsers weten waar het haas ligt. Zij hebben een interes-sante publicatie ineengeknutseld, waarvoor je niet meteen je geld-buidel hoeft boven te halen, maar die je met een simpele pdf-down-load in huis kan halen via

[http://www.umwelt-
schweiz.ch/buwal/shop/files/pdf/
phpgSqUfb.pdf](http://www.umwelt-
schweiz.ch/buwal/shop/files/pdf/
phpgSqUfb.pdf).

Het rapport bespreekt de eindresul-taten van een tienjarig onderzoek dat de sterke achteruitgang van het Zwitserse hazenbestand dient te verklaren en waaruit we alvast wat levenslessen kunnen trekken. Velen staan maar stil bij het lot van ons langoor wanneer hij geofferd wordt als wildbraad. Als er rond de jaarwisseling eentje in jouw kook-pot suddert, bedenk dan dat de haas ook bij ons een achterwaartse sprint heeft ingezet waardoor hij symbool staat voor ons alom ge-prezen maar achteruitboerend landbouwland.

Dirk Criel

Steenmarter onder de motorkap.
Foto: Dick Klees

BESPREKING

De zoogdieren van het Eiland van Dordrecht

De afgelopen jaren was het een trend om regionale verspreidingsatlassen te produceren. De landelijke vleermuis- en zoogdieratlassen zijn immers af, zodat de schaarse tijd gestoken kan worden in een gedetailleerde regionale atlas! Vaak levert dat kleine juweeltjes op, met veel aandacht voor specifieke soorten en bijzondere waarnemingen uit de betreffende regio of provincie.

'De zoogdieren van het Eiland van Dordrecht' past naadloos in dit beeld. Het boekwerk vormt de bekroning op het jarenlang inventariseren van zoogdieren door de Natuur- en Vogelwacht Dordrecht. Per zoogdiersoort wordt een beeld gegeven van het voorkomen, de uiterlijke kenmerken, de leefwijze en de biotoopkeuze. Echte 'verrassingen' onder de soorten ontbreken maar, wie weet dat de huisspitsmuis in het gebied nog een zeldzame soort is? En dat de noordse woelmuis zelfs in rietkragen tussen de bietenakkers werd aangetroffen?

De teksten worden verluchtigd met prachtige foto's van verschillende fotografen. Een minpunt zijn echter de verspreidingskaarten, die erg rommelig en erg druk ogen. Jammer, want verspreidingskaarten zijn zo ongeveer het bestaansrecht van een atlas.

Daarnaast zijn ook de soortteksten een minpunt. De inhoud is meestal erg algemeen en nauwelijks (wetenschappelijk) onderbouwd met literatuurverwijzingen, wat de vraag oproept voor welk publiek het boek gemaakt is. De goed geïnformeerde amateur of professional zal weinig nieuws

tegen komen. Wie echter in Dordrecht of Zuid-Holland woont, zal ongetwijfeld wel iets van zijn of haar gading vinden. "De zoogdieren van het Eiland van Dordrecht" is te koop à € 14,95 bij de Natuur- en Vogelwacht Dordrecht. Telefoon: 078-6213921.

MH

Graslanden, zomen en droge heiden

Deel 2 van de Atlas van Plantengemeenschappen in Nederland

De 'Atlas van Plantengemeenschappen in Nederland' biedt een overzicht van de verspreiding van de plantengemeenschappen die in Nederland voorkomen. De vier delen van de atlas vormen een eenheid met de in de jaren 1990 verschenen serie 'De Vegetatie van Nederland'. Deel twee behandelt de graslanden, zomen en droge heiden.

Het grootste deel van het boek

bestaat uit heel leesbare beschrijvingen en verspreidingskaartjes op uurhokbasis van alle 48 onderscheiden plantengemeenschappen. Vaste onderdelen van de teksten zijn, onder meer, het patroon van voorkomen en veranderingen hierin, bedreigingen en herstel-mogelijkheden. Een apart hoofdstuk is gewijd aan (herstel)beheer. Hier ligt de belangrijkste link met zoogdieren, namelijk het belang van begrazing door wilde - of, bij gebrek daaraan, gedomesticeerde - zoogdieren.

De auteurs geven verschillende gedetailleerde voorbeelden van herstelprojecten in diverse landschapstypen. Zo heeft jaar-rondbeweiding met Charolaisrunderen in de duinen van Goeree geleid tot herstel van de zeldzame Associatie van

ERRATUM BIJ

'Op zoek naar zoogdieren'

In het op 17 mei 2002 verschenen jubileumboek van de VZZ is ondanks een zeer zorgvuldige eindredactie een aantal slordigheden geslopen.

Op pagina 62 wordt in het kader van Dr. S. Broekhuizen gesteld dat hij in 2002 de Scheygrondprijs zal ontvangen. Deze opmerking is echter ook van toepassing op V. van Laar en had derhalve ook in het kader op pagina 40 vermeld moeten zijn.

De laatste twee woorden op pagina 94 ("De das") moeten vervangen worden door "gege-"; de zin loopt op pagina 96 door. De tekst op pagina 100 moet beginnen met "De das ...".

Op pagina 115 moeten zes regels van onderen de woorden "en de twintigste" geschrapt worden.

Rogier Lange

maanvaren en vleugeltjesbloem. Langs de Vecht bij Dalfsen breidt de Associatie van schapengras en tijm, met soorten als cipreswolfsmelk en hazenpootje, zich uit dankzij ingezette Galloway-runderen. Mergellandschapen verspreiden, via hun vacht, zaden van diverse Rode Lijstsoorten door de Limburgse kalkgraslanden. Ook de rol van het konijn als begrazer wordt, weliswaar zijdelings, besproken.

Deze atlas is het eerste boek in zijn soort. De auteurs zijn er in geslaagd een grote schat aan (specialistische) kennis voor iedereen, van planteleek tot professional, toegankelijk te maken. Voor mensen met een brede ecologische interesse is het een prachtig boek over de graslanden, zomen en droge heiden die ons land nog te bieden heeft; ook als leefgebied van zoogdieren. Voor mensen die met begrazingsbeheer van doen hebben is deze atlas een 'must'.

Minne Feenstra

Weeda, E.J., J.H.J. Schaminée & L. Van Duuren, 2002. Atlas van de plantengemeenschappen in Nederland deel 2: Graslanden, zomen en droge heiden. Uitgave KNNV.

KNNV, Postbus 19320, 3501 DH Utrecht. ISBN 90 5011 148 3. Prijs € 40,95 (ledenprijs € 35,95). Alle uitgaven van de KNNV staan op www.knnvuitgeverij.nl.

Ethische aspecten bij het beheer van wilde zwijnen

In opdracht van de Dierenbescherming heeft Alterra een advies uitgebracht over het beheer van wilde zwijnen, vooral gericht op het beheer op de Veluwe.

Het rapport beschrijft eerst de natuurlijke populatiedynamiek van wilde zwijnen. Hoe hoog of laag de aantallen kunnen zijn wordt bepaald door de

Ethische aspecten bij het beheer van wilde zwijnen

G.W.T.A. Groot Bruinderink & D.R. Lammertsma, 2002

Alterra-rapport 475, ISSN 1566-7197

WAGeningen

hoeveelheid voedsel die in in de herfst beschikbaar is: de mast, dat is de hoeveelheid beukennoten en eikels. In jaren met weinig mast treedt er in de winter een hoge sterfte op. Een experiment van tien jaar met het niet-bijvoeren van de zwijnen gaf duidelijke uitkomsten. Als de mens niet beheert, kent de populatiedichtheid grote pieken en dalen. Voor het ecosysteem is dat geen bezwaar. Sterke fluctuaties in de stand zouden tot een natuurlijker bosontwikkeling leiden. Een terughoudend beheer is voor natuurlijke landschappen een voor de hand liggende optie. Maar, zoals de auteurs aangeven, het niet meer door de mens reguleren van het bestand brengt risico's met zich

mee. Wij hebben er te weinig ervaring mee. Daarom adviseren ze toch te beheren, en gaan in op de ethische vragen rond het beheer. Interessant is de beschouwing dat bijvoeding de stand, en daardoor de jachtinspanning, vergroot. De winst, die daarmee wordt geboekt op het gebied van individueel welzijn, wordt overschaduwed door de aantasting van het recht op zelfredzaamheid en op soortspecifiek gedrag. Bijvoeding brengt dus ook een hogere mate van verstoring teweeg.

Marijke Drees

G.W.T.A. Groot Bruinderink & D.R. Lammertsma, 2002. Ethische aspecten bij het beheer van wilde zwijnen. Alterra-rapport 475, ISSN 1566-7197.

Biber als Landschaftsgestalter

De bever staat in toenemende mate in de belangstelling. Terwijl men in België nieuwsgierig afwacht welke resultaten de herintroductie van de bevers in de Ardennen oplevert, raakt men elders wederom vertrouwd met de invloed van Europa's grootste knager. Deze Duitse publicatie bespreekt de impact van de bever op zijn leefomgeving, na introductie van de soort in twee beeksystemen in een met de Ardennen vergelijkbaar landschap in Hessen.

Een grondig inzicht in het doen en laten van de bever weerhoudt ons ervan oude vooroordelen op te rakelen of tot doemdenken over te gaan. Het boek is goed gestoffeerd met literatuurreferenties en beschrijft een uitgebreid spectrum van invloeden op de morfologie, de hydrologie, de vegetatie en de veelzijdige fauna van hooglandbeken.

Geen element werd over het hoofd gezien en alle aspecten komen uitvoerig aan bod. Niettegenstaande al deze wijsheid stelt het werk op het einde teleur door de beknoptheid waarmee de onderzoeksresultaten naar een optimaal beheer van het beverhabitat worden vertaald.

Weliswaar worden enkele waardevolle beheersvoorstellen geformuleerd, maar die zijn zeer lokaal georiënteerd. De povere vertaalslag naar een praktijkgericht beheer blijft een oud zeer van veel wetenschappelijke werken.

Dirk Criel

Biber als Landschaftsgestalter, Mark Harthun, Schriftenreihe der Horst-Rhode-Stiftung (1998) - 199 pagina's, bijlagen inbegrepen - formaat 20,5 x 14,5 cm - met fotobijlage; ISBN 3-933221-05-6; Maecenata Verlag, Albrechtstrasse 22, D-10117 Berlin verkoopprijs: € 20,00

ecofarm

Alison Bos

Zeehonden in opvang

De discussie over het wel of niet doorgaan met de opvang van zeehonden was onder beleidsmakers, onderzoekers en opvangorganisaties al in volle hevigheid bezig toen dit voorjaar een nieuwe uitbraak van zeehondenziekte Nederland bereikte. Deze ontwikkeling scherpte de tegenstellingen natuurlijk extra aan en de discussie bereikte vervolgens ook (weer) krant en televisie. Ook Zoogdier heeft eerder dit jaar aandacht besteed aan de uitbraak en aan de vraag of opvang wel of niet moet plaatsvinden (Reijnders, P. & B. Jansen, 2002).

Recent zijn twee boeken uitgebracht, die verschillende aspecten van de discussie over de opvang van zeehonden uitdiepen. Het eerste is een publicatie van de vakgroep Gezondheidsrecht en Ethiek van de

Universiteit te Utrecht. De dilemma's rondom de opvang van zeehonden worden daarin gebruikt als centrale casus in een verhandeling over de ethische aspecten van de opvang van wilde dieren. Het boek biedt vooral inzicht in de wijze waarop de argumenten van voor- en tegenstanders tot stand komen. De auteurs proberen de dier-ethici, die individuele dieren centraal stellen, en de eco-ethici, die het belang van het ecosysteem als geheel voorop stellen, een middenweg te bieden. Deze is gebaseerd op het respect voor de intrinsieke waarde van individuele dieren, maar ook op de erkenning dat een ecosysteem eveneens een intrinsieke waarde heeft, die anders is dan de optelsom van de organismen die erin voorkomen. In de praktijk blijkt namelijk dat dier-ethici wel degelijk

respect voor wildheid hebben en eco-ethici óók de intrinsieke waarde van individuele dieren erkennen. Uiteindelijk komen de auteurs tot een keuzemodel dat kan helpen bij het besluit om dieren wel of niet op te vangen. Zij hanteren daarbij het begrip 'respect voor wildheid', dat tot gevolg heeft dat dieren in hun natuurlijke leefomgeving zo veel mogelijk met rust gelaten moeten worden. Ook sterfte is tenslotte een onderdeel van de natuurlijke levensloop. Daarnaast wijzen zij erop, dat er ook geldige redenen zijn om wél over te gaan tot opvang, vooral wanneer de mens zelf de hand heeft gehad in de moeilijkheden waarin een dier terecht is gekomen. Dan kan het principe van 'compenserende rechtvaardigheid' gelden. Bovendien is er het praktische argument (eveneens door beide partijen erkend) dat het veilig is om de expertise en faciliteiten rond opvang in stand te houden voor het geval het ooit weer bergafwaarts mocht gaan met de zeehond én het argument dat de opvang educatieve waarde heeft. De auteurs stellen tenslotte dat het uiteindelijk de verantwoordelijkheid van de overheid blijft om, in overleg met deskundigen, de voorwaarden te stellen waaronder opvang van individuele dieren plaats mag vinden. Dezelfde overheid die tenslotte verantwoordelijk is voor de naleving van zowel de Gezondheids- en Welzijnswet voor Dieren (zorgplicht voor individuele dieren) als de Flora- en Faunawet (bescherming van wilde dieren tegen menselijk handelen). Een aantal decennia geleden was de opvang van zeehonden net zo min vanzelfsprekend als tegenwoordig. De jacht op deze soort was nog tot 1962 toegestaan, en het heeft lang geduurd voordat de effecten van de vervuiling van de Waddenzee op de zeehondenpopulatie duidelijk werden. EcoMare heeft een boek uitgebracht ter gelegenheid van 50

jaar zeehondenopvang. Daarin wordt de geschiedenis van de opvang van zeehonden op Texel geschetst vanaf het aller-eerste begin, toen Gerrit de Haan, conservator van het toenmalige Texels Museum (nu EcoMare), en zijn vrouw een 'huiler' in huis namen. Daarbij is het boek meteen een eerbetoon aan de activiteiten van dit echtpaar, dat met vallen en opstaan leerde hoe de dieren verzorgd moesten worden. Ook de uitbraak van zeehondenziekte in 1988 en het onverwachte herstel van de populatie zeehonden in de Waddenzee daarna, komen uitgebreid aan bod. De mogelijkheid, dat de ziekte een aanzienlijk effect heeft gehad op de fitness van de overlevenden en zo heeft bijgedragen aan het proces van natuurlijke selectie, wordt besproken en als wezenlijk onderdeel van de discussie over het voortzetten van de opvang van zeehonden benoemd. Doordat het boek helaas is geschreven vóór de huidige uitbraak van het zeehondenvirus, krijgt de bespreking van deze discussie toch een enigszins merkwaardig effect. Het boek gaat immers uit van een zeer snel herstellende en gezonde populatie in de Waddenzee, terwijl er momenteel een hoge sterfte plaats vindt. Niettemin is het een prettig leesbaar boek waarvan, onder anderen, Peter Reijnders heeft bijgedragen. Door zijn wetenschappelijk wat dieper gravende beschouwingen is het boek ook voor lezers met enige basiskennis van de zeehond nog interessant. De vele foto's en de vlot geschreven tekst maken het bovendien voor de echte leek óók een toegankelijk geheel, dat de kinderachtige toon, waaraan zoveel 'plaatjesboeken' lijden, grotendeels weet te vermijden.

Meta Rijks

J. Vorstenbosch e.a., 2001. 'Doen of laten? Empirische en normatieve vragen rond de opvang van dieren uit het wild', Centrum voor Bio-ethiek en Gezondheidsrecht Universiteit Utrecht, 106 pp.

ISBN: 90-72920-17-1.

Johan Bos, 2002. 'Zeehonden en Waddenzee, van knuppelen tot knuffelen...'. EcoMare. € 15,90 (te bestellen via EcoMare, Ruyslaan 92 De Koog, Texel), 94pp. ISBN: 90-75318-13-8.

Reijnders, P & B. Jansen, 2002. 'De toekomst van de zeehond hangt af van ons handelen', Zoogdier 13(3): 16 - 19.

Wo liegt der Hase im Pfeffer?

Het hazenbestand is op veel plaatsen in Europa zienderogen achteruitgelopen. Over het hoe en waarom bestaan tal van theorieën en er worden nog meer oplossingen voorgesteld. Door de haas in de deelstaat Nord-Rhein-Westfalen op de rode lijst in te schrijven, barste de discussie omtrent de noodzaak en wenselijkheid van een gerichte beschermingsbeleid voor een bejaagbare diersoort pas goed los. Om op een zakelijke manier hierover te kunnen discussiëren, organiseerde de NUA een studiedag waarvan de voordrachten en standpunten thans zijn gepubliceerd. In het rapport worden de grondbeginselen van de populatie-ecologie van de haas uiteengezet en de oorzaken van de achteruitgang bediscussieerd. De rol van de jacht staat daarin vaak centraal en dit zowel wat de achteruitgang als de bescherming betreft. Het rapport verschaft eveneens inzicht in de huidige kennis omtrent de haas en gaat uitvoerig in op verscheidene redenen om de haas als bedreigde diersoort in de rode lijst van zoogdieren op te nemen.

Dirk Criel

Wo liegt der Hase im Pfeffer? Natur- und Umweltschutz Akademie NRW NUA-Seminarbericht Band 7 (2001) - 78 pagina's bij-lagen inbegrepen - A4-formaat - geïllustreerd; Natur- und Umweltschutz-Akademie NRW (NUA), Siemensstrasse 5, D-45659 Recklinghausen, verkoopprijs: € 10,00 (+ € 1,00 verzendkosten)

FORUM

REACTIE OP DE DAS BIJ BEVERWIJK

Toch nog even een reactie n.a.v. het artikel in 'Zoogdier' 13(3) over het vroegere voorkomen van de das in Noord- en Zuid-Holland door Jaap Mulder. Eind van de vijftiger jaren werd door Dr. A. van Wijngaarden en J. van de Peppel (Lutra 6: 1-60) een eerste landsdekkende inventarisatie van dassenburchten uitgevoerd in Nederland. Zonder het gemak van het fenomeen e-mail en met de soms beperkte bereikbaarheid van diverse natuurgebieden en landgoederen, voeg daar aan toe de niet altijd bereidwillige medewerking van landgoedeigenaren en jachtopzieners, hebben deze auteurs toch een redelijk beeld verkregen van de historische en toenmalige verspreiding van de das.

Wat betreft provincie Noord-Holland, wordt inderdaad alleen het voorkomen in Het Gooi ('s-Graveland, Huizen en Hilversum) genoemd. Voor Zuid-Holland, echter, worden de vangsten van niet minder dan tien dassen vermeld. Uit de duinstreek (Den Haag, 's-Gravenzande, Noordwijk, Noordwijkerhout en Rockanje) zijn zes meldingen bekend, alle van vóór 1900, terwijl de andere vier meldingen uit de Alblasserwaard (Bleskensgraaf (1930), Hoog Blokland (1946), Papendrecht (1900) en Wijngaarden (1930)) afkomstig zijn.

De meldingen van vóór 1900 uit het binnenduinrandgebied zouden er op kunnen wijzen, dat de das in het verre verleden hier permanent voorkwam. Immers, juist de overgangen van duingebied naar achtergelegen graslanden vormden voor de das een geschikt woon- en voedselgebied. Met de bebouwing, het weggennet en de vaak voor de das ongeschikte agrarische gronden van vandaag, is het huidige potentiële dassenhabitat hier overigens sterk afgenomen.

In de Alblasserwaard werden de (zwerfende?) dieren veelal aangetroffen in de vele aanwezige grienden (holle bomen als bewoning?). Gerard Slob (bekende amateur-bioloog en natuurvorser uit de

Alblasserwaard) vermeldt in het lokale blaadje 'Streekpraat' in het nummer van mei 1970, dat dassen voorheen ook gevonden werden op enkele donken (zandige, pleistocene opduikingen langs de rivieren) in de Alblasserwaard. In 1926 werd volgens Wim Jongejan (in 'Onze Waard', 20(1) van febr. 1989) ook al een das geschoten bij Hoog-Blokland. Nadien zijn, voorzover bekend, in de Alblasserwaard geen dassen meer opgedoken. Bijzonder opmerkelijk is de zichtmelding van een das uit de tachtiger jaren door Rien Reijnen in de Vijfheerenlanden (dus grenzend aan de Alblasserwaard) in de grienden tussen Vianen en Culemborg.

In 1979 werd door Daan Bruyster een belopen dassenpijp gevonden in de Dordtse Biesbosch, in een oude rietheuvel, die later in dat jaar weer voor goed is verlaten.

Tenslotte, om de informatie over voorkomen van dassen in Noord- en Zuid-Holland zo compleet mogelijk weer te geven, nog enkele waarnemingen van recente datum. Naast de solitaire das, die zich een aantal jaren heeft opgehouden op het terrein van de Muidense kruitfabriek (zie ook J. Vink & M. Melchers in 'Zoogdier', 6(1), 1995), is op 4 juli 1988 een das doodge-

reden direct aan de westzijde van het Naardermeer. Dit dier hield zich hier al enkele maanden op. Aan de oostzijde van het Naardermeer, in het gebied De Laegieskamp, zou zich enkele jaren daarvoor ook een das tijdelijk gevestigd hebben. De doodgereden das bij Amsterdam, die Jaap Mulder vermeldt, was vermoedelijk hetzelfde exemplaar, dat in Driemond in februari 1989 's avonds zou zijn gezien bij het tuincomplex Linnaeushof (De Das, p.9 In: M. Melchers & G. Timmermans, 1990: 'Haring in het IJ, de verborgen dierenwereld van Amsterdam').

Wilt u reageren op deze tekst en stellingname, stuur dan uw reactie naar de redactie van 'Zoogdier' onder vermelding van:

'Forum Das bij Beverwijk'.

Last but not least: de meest westelijke dassenpopulatie van Nederland bevond zich in Zeeuws-Vlaanderen in het poldergebied ten noorden van Hulst. De dassen hadden hier hun burchten in de polderdijken. De laatste waarneming dateert hier van 1974. In 1979 heb ik hier, samen met Jaap Wiertz, de verlaten, maar goed herkenbare dassenburchten nog bezocht ten behoeve van de landelijke dassencensus.

Hoewel de das sinds 1990 toch duidelijk bezig is met een 'come back' in Nederland, blijft het in Noord- en Zuid-Holland opmerkelijk stil met waarnemingen van levende of dode dassen, buiten het verspreidingsgebied van de toenemende Goois-Utrechtse dassenpopulatie. Wat een dode das bij Beverwijk al niet teweeg kan brengen!

Hans Vink

DE VZZ EN DE UTRECHTERS SLUITER EN VAN HEERDT

In het Jubileumboek van de VZZ "Op zoek naar zoogdieren" valt te lezen dat Van den Brink aan Scheygrond schrijft (pagina 25) dat het hem dwars zit dat de vleermuisonderzoekers J.W. Sluiter en P. F. van Heerdt niet mee willen doen. Er wordt echter niet vermeld waarom zij dat niet wilden.

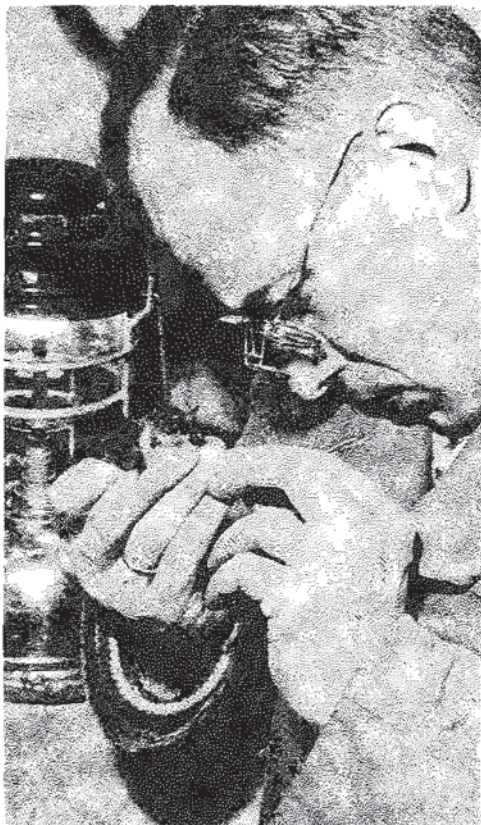

Als bestuurslid van de Nederlandse Dierkundige Vereniging was Van Heerdt (figuur 1) van mening, dat de VZZ een werkgroep van die vereniging moest worden. Daarom weerde hij zich tegen deze 'balkanisering', waar de VZZ zich in een later stadium ook tegen verzette (pagina 61). Daar voelden Van den Brink c.s. niets voor en, consequent als Van Heerdt was, werd hij derhalve geen lid. Uit solidariteit met Van Heerdt werd Sluiter (figuur 2) daarom evenmin lid. Op pagina 145 wordt dit feit nogmaals gememoreerd. Het gevolg was, dat het grootste deel van het toenmalige vleermuisonderzoek zich buiten de VZZ om

François van Heerdt in 1957. Hij was van mening dat de VZZ werkgroep van de Nederlandse Dierkundige Vereniging moest worden, waar hij bij de oprichting van de VZZ bestuurslid van was. Toen dat niet gebeurde, weigerde hij lid te worden van de VZZ. Foto: Aldo M. Voûte

voltrok. Als leerling en vriend van beide Utrechters (niet Utrechtenaren!) en omdat zij dat als "verraad" zouden beschouwen, werd ik daarom ook pas laat (ik denk in 1966) lid van de VZZ., toen ik bij de Vakgroep Natuurbehoud en Natuurbeheer van de Landbouwhogeschool in Wageningen aangesteld werd.

De eerste vleermuisexcursie in Zuid-Limburg vond plaats van 15 tot 18 december 1938. Van links naar rechts: Prof. Chr.P. Raven, Piet J. Beld, G.A. Brouwer, Wout van Itterson, P. François van Heerdt, Con.J. Broers, Leo Bels, Arie Punt, Riekje Bruinsma, Jan Th. Montagne, Ir. D.C. van Schaik. Foto: onbekend.

Een andere opmerking over vleermuizen in het jubileumboek: op pagina 82 staat dat de eerste vleermuistellingen in 1943 werden verricht. De bron van deze bewering wordt helaas niet vermeld. Leo Bels promoveerde in 1952 op een proefschrift dat 15 jaar vleermuis-onderzoek behelsde (pagina 81). Een eenvoudig rekensommetje leert, dat zijn tellingen dus in 1938 moeten zijn begonnen en niet in 1943. Dit klopt met de literatuur (Bels, 1952) en met de foto, die bij de eerste vleermuisexcursie in Zuid-Limburg werd gemaakt (figuur 3). De oprichters van de Stichting Vleermuis-Onderzoek (SVO) beschouwden Leo Bels als de grondlegger van het vleermuisonderzoek in Nederland en noemden de SVO daarom de "Dr Leo Bels Stichting".

Wim Bongers

Literatuur

Bels, L., 1952. Fifteen years of bat banding in the Netherlands. - Publicaties van het Natuurhistorisch Genootschap in Limburg 5,99 pp.

Jan. W. Sluiter in 1957. Uit solidariteit met Van Heerdt sloot hij zich niet aan bij de VZZ. Foto: Aldo M. Voûte

WAAROM STICHTING VLEERMUISONDERZOEK GEEN WERKGROEP WERD VAN DE VZZ

Wat al te gemakkelijk wordt in het Jubileumboek van de VZZ "Op zoek naar Zoogdieren" (op pagina 41) gezegd, dat het werken met de bat detector "in zwang" is gekomen. Het werken met detectors vereist een grote vaardigheid en die is door de medewerkers van het Vleermuis Atlas Project geleidelijk ontwikkeld. Terecht worden Wouter Helmer en Herman Limpens in het Jubileumboek als pioniers genoemd. Helmer was de eerste, die de mogelijkheid bewees van het gebruik van de bat detector voor het onderzoeken van vleermuisgedrag in het veld (Helmer, 1983).

Bij andere vleermuisonderzoekers heerste hierover aanvankelijk grote scepsis. Inderdaad is Herman Limpens naar Zweden gegaan om daar dit vak te leren bij prof. dr Ingemar Ahlén. Hij deed dat onder mijn leiding, als student biologie aan de Landbouwniversiteit, voor het afstudeervak Natuurbeheer (Limpens, 1984). Terug in Nederland rijpte het idee om een inventarisatie van geheel Nederland ter hand te nemen: het Vleermuis Atlas-Project (VAP), min of meer bedoeld als promotieonderzoek. De Vakgroep Natuurbeheer voelde daar niet voor, zodat wij besloten om subsidie buiten de Landbouwniversiteit te vragen, met name bij het Prins Bernhard Fonds en bij het Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij. Hiertoe richtte ik, samen met Aldo Voûte en Peter Lina, de Stichting Vleermuisonderzoek (SVO) op. Ik was er van uitgegaan dat dit een stichting zou moeten worden van de Commissie voor Onderzoek en Bescherming van Vleermuizen (COBV) van de VZZ, maar de COBV was terughoudend, zoals beschreven op pagina 44, en ook het bestuur van de VZZ zag het nut van de SVO niet in.

Het inventariseren met behulp van bat detectors heeft door het Atlas-Project (Limpens *et al.*, 1997) een geweldige impuls gekregen, die internationaal navolging vond. Daartoe heeft de eerste European Bat Detector Workshop in Gorssel, die door de SVO is georganiseerd, belangrijk bijgedragen (zie Kapteyn, 1993).

Hoewel het driehoofdige bestuur van de SVO twee leden van de COBV telde, was de COBV duidelijk afhoudend, wat in den lande aanleiding was tot veel verwarring. Gaandeweg kwamen de vleermuisonderzoekers er achter dat de COBV 's-winters dezelfde vleermuizen telde als de SVO 's-zomers en dat de tellers meestal dezelfde personen waren! Het vormen van één organisatie en één databank zou voor de hand liggen. Echter, in 1988 werd pas besloten tot een samenwerkingsverband tussen COBV en SVO. In 1990 fuseerden SVO en COBV tot één organisatie: de Vleermuiswerkgroep Nederland (VLEN). Het is dus niet zoals op pagina 44 valt te lezen, dat de COBV de VLEN heeft opgericht. Pas in 1996 werd de VLEN een werkgroep van de VZZ.

De Nieuwsbrief van het Vleermuis Atlas-Project

De eerste nieuwsbrief (pagina 85) dateert niet van 1989, maar van oktober 1987. Dat is een interessant nummer waarvan het lezen ieder, die belangstelling heeft voor het ontstaan van de VLEN, aangeraden wordt. De verwarring is waarschijnlijk ontstaan, doordat de nummering (om niet te achterhalen redenen) in 1989 opnieuw is begonnen.

Vleermuisbescherming

Op pagina 145 staat dat Sluiter, Van Heerdt & De Smidt "al in 1956 een boekje over vleermuizen" publiceerden. Hier had de publicatie van Van

Eijndhoven (1955) niet mogen ontbreken, al was het alleen maar vanwege de prioriteit. Het boekje van Sluiter *et al.* (1956) kwam tot stand, doordat De Smidt, als dienstweigeraar werkzaam bij het Staatsbosbeheer, opdracht kreeg een dergelijk boekje te schrijven. Sluiter en Van Heerdt vonden dat voor hem een te zware opgave, wat uitmondde in een boekje van hen drieën gezamenlijk.

Wim Bongers

Literatuur

Helmer, W., 1983. Vleermuizen, in het bijzonder boombewonende vleermuizen, in

Wilt u reageren op deze tekst en stellingname, stuur dan uw reactie naar de redactie van 'Zoogdier' onder vermelding van:

'Forum Stichting Vleermuisonderzoek'.

een bosgebied bij Nijmegen. Vakgroep Dierecologie, Katholieke Universiteit Nijmegen, Rapport 203.

Kapteyn, K. (Ed.), 1993. Proceedings of the First European Bat Detector Workshop, Gorssel, July 1-5, 1991. - Netherlands Bat Research Foundation: 128 pp.

Lange, R., A. Martens, K. Schulte Fischeidick & F. Van der Vliet, 2002. Op zoek naar zoogdieren.-KNNV Uitgeverij/VZZ, 208 pp.

Limpens, H.J.G.A., 1984. Bats in Middle Sweden, influence of habitat, insect abundance and wheather on the distribution and density of hunting bats (*Chiroptera*) in two areas in middle Sweden. - Vakgroep Natuurbeheer, Landbouwniversiteit Wageningen, Rapport 782.

Limpens, H.J.G.A., K. Mostert & W. Bongers (Red.), 1997. Atlas van de Nederlandse vleermuizen. Onderzoek naar verspreiding en ecologie. - KNNV Uitgeverij 260 pp.

Sluiter, J.W., P.F. van Heerdt & J.Th. de Smidt, 1957. Bescherming van vleermuizen in Nederland. - Uitg. Linders, Arnhem, 51 pp.

WEBSITE VZZ

Nadat ik had toegezegd om de website van de VZZ te recenseren surfte ik maar direct even naar de startpagina van www.vzz.nl. Wat beklijft is het visitekaartje van een dynamische en veelzijdige club. De tekst is voor een startpagina nogal lang.

Zou het niet beter zijn om een hoofdstukje aan de missie te wijden en daar in de startpagina vooral naar verwijzen? Vervolgens gekeken bij Monitoring. Het algemene stukje is informatief, al is de eigen visie daarop wat summier neergezet. Voor zes soorten of soortgroepen zijn er deelmeetnetten waar de teller uit kan kiezen. Wat sturing naar prioriteit zou hier voor de goedwillende zoogdier-teller-in-de-dop wel prettig zijn.

Intrigerend is het stukje over dichtheids-schattingen, een leuk eigen initiatief. Vervolgens doorgeklikt naar informatie per soort, een alleraardigst hoofdstuk met veel 'weetjes'. Daarna het Laatste Nieuws bezocht, dat helaas uit het voorjaar stamt terwijl de herfstbladeren nu toch heus vallen. Voor een buitenstaander niet erg maar, de zoogdierfanaat leert frequent website-bezoek zo wel af.

Wilt u reageren op deze tekst en stellingname, stuur dan uw reactie naar de redactie van 'Zoogdier' onder vermelding van:

'Forum VZZ-website'.

Al met al een enthousiaste website. Wel jammer dat er weinig aandacht is voor de Vereniging Onderzoek Flora en Fauna (VOFF), de paraplu waaronder clubs zoals de VZZ, de Vlinderstichting en SOVON opereren als het om onderzoek gaat. Deze samenwerking wordt voor de VZZ steeds belangrijker, bijvoorbeeld als inhoudelijke bron van inspiratie. Neem vogels en zoogdieren; beide zijn op elkaar aangewezen. Zo hebben vossen de gewoonte om op een weidevogel te knagen, wat door weinigen wordt gewaardeerd. Maar waarom? Door toename van vossen of door gebrek aan alternatieve prooien? De afname van konijnen door VHS bemoeilijkt het leven van veel vogelsoorten doordat konijnenholen (broedplaatsen) verdwijnen en de vegetatie verandert. Meer gecombineerd onderzoek, gevolgd door gerichte bescherming, op verschillende instapniveaus, wordt in de komende jaren de uitdaging, ook voor VZZ-ers.

Rob Vogel
SOVON Vogelonderzoek Nederland

DE GESCHIEDENIS VAN DE HAMSTER IN NEDERLAND

De historische bijdragen van Anneke Clason en Johan Thissen in Zoogdier 13(2) en 13(3) over het voorkomen van deze soort behoeven een niet onbelangrijke aanvulling, waardoor wellicht een beter inzicht verkregen kan worden over het tijdstip van verschijning van de hamster in Limburg.

In "Duizend jaar weer, wind en water in de Lage Landen" van J. Buisman, deel 3 (1450 - 1575), is op bladzijde 456 onder de kop: "Aardwolven: zonderling en nooit eerder gezien" te lezen: "In Dortmund hebben, rond Bartholomeus, 24 augustus 1538, enkele honden een paar zonderlinge dieren te pakken gekregen en, blijkbaar, doodgebeten. Men hangt ze als curiositeit op in de Westpoort. De smid en stadshistoricus Dietrich Westhoff, altijd klaarwakker als het om sensationeel nieuws gaat, weet er alles van: "(...) und hetten dusse gestalt, dat sie ungeveerlich so groet als vier molworme ader (of) goer (...) gewesen, hadden korte brede koppe wie ein kulig (...) roet wie ein vos, die haer aver ir lijf grae als ein wulf, under dem buke swarte haer mit einem witen vlexen, ouch neegst dem buke an den vuerlenden wite vlexen wie ouch an den voten; waren breit mit korten sterteken (staartje), runde ruwe dicke bene wie ein goer, lange scharpe klaen (klauwen), vier grote lange scharpe tende in dem munde, und worden van dem gemeinen man "ertwulve" genoempt". De beesten leven op de akkers, bijten gerst en haver af en stoppen die in de grond. "Van dussem erdwulf ader beisten was nuwerlde hyr imlande gehoert. Ich swige, dat man hyr belevet hette" (Westhof, Dortmund 434).

Het gaat hier om hamsters, oorspronkelijk woonachtig in de Aziatische en Oost-Europese steppen. Waarschijnlijk zijn ze tijdens de warme, droge zomers

van de jaren dertig naar het westen gekomen, aldus Buisman.

Het lijkt er dus op dat de eerste hamsters na 1538 Limburg hebben bereikt en zeker al enige jaren voor de hamsterplaag van 1879 aanwezig waren. De anatomie van de hamster, wiens poten meer voor graven dan voor lopen zijn ontwikkeld, geven ook aanleiding om te veronderstellen dat het dier er heel lang over heeft gedaan om, via de graanvelden in Midden-Europa, de provincie Limburg te bereiken.

Ik verwacht dat in de Limburgse archieven de datum 1879 nog wel te vervroegen zal zijn. Maar, wanneer de eerste hamster over de huidige grens is gekropen zal wel altijd een geheim blijven.

J. Wolters

Wilt u reageren op deze tekst en stellingname, stuur dan uw reactie naar de redactie van 'Zoogdier' onder vermelding van:

'Forum Hamster'.

VERENIGINGS NIEUWS

VZZ-ers in tropisch Afrika

Eind 1997 bezocht een groepje zoogdierkenners uit het West-Afrikaanse Benin de VZZ in Nederland en België. Dit tropische land, dat tot 1972 Dahomey heette is 2,7 maal Nederland en telt 4½ miljoen inwoners. Het samenwerkingsverband, dat uit dit bezoek ontstond, kreeg eind 2000 een vervolg met een bezoek van VZZ-ers aan Benin, om samen met de Beninezen een gids van de knaagdieren van dit agrarische land te maken. Knaagdieren zijn hier een bron van schade, terwijl men tegelijkertijd inziet, dat een hoge biodiversiteit zijn voordeel heeft. Deze tegengestelde 'belangen' resulteerden in een determinatiegids (zie Zoogdier 13(2)). Afgelopen november zijn vier leden van de VZZ naar Benin gegaan om specifiek knaagdieronderzoek te doen en te bezien of er, naast de knaagdieren, ook andere zoogdiergroepen aan de orde kunnen komen, zoals bijvoorbeeld vleermuizen. Het bezoek begon met een symposium, waar VZZ-ers en Beninezen spraken over biodiversiteit en bescherming. Daarna is tien dagen veldwerk gedaan, dat vervolgens in

nauwe samenwerking is uitgewerkt. Over de resultaten zal wellicht in een komend nummer van Zoogdier gerapporteerd worden.

Jaap de Visser.

*Dr. Jaap de Visser
Conservator
Artis/Plantage Bibliotheek
Universiteit van Amsterdam
Plantage Middenlaan 45
1018 DC Amsterdam
Tel.: +31 (0)20 525 5898
+31 (0)20 525 6614*

Jubileumjaar feestelijk afgesloten

Met de bijeenkomst "Zoogdieren die geef je de ruimte" is op 23 november jl. het jubileumjaar feestelijk afgesloten.

Tijdens de bijeenkomst is gesproken over de rol die de VZZ speelt en in de jaren "10 kan spelen met betrekking tot zoogdierbescherming, voorlichting en educatie, onderzoek en natuurbeleid.

Ook werden er prijzen uitgereikt aan de winnaars van de ideeënprijsvraag: Klaas Jager en Sietske Rintjema (1e prijs), Peter Twisk (2e prijs), Jan Piet Bekker en Hans Bekker (3e prijs). De prijs bestond uit een VVV-bon en een speciaal voor deze gelegenheid door Peter Twisk ontworpen "Creaploma" (zie foto). Alle inzenders hebben een Creaploma ontvangen. Aan het eind van de middag is een Manifest uitgereikt aan dr. A.N. van der Zande, directeur-generaal Natuurbeheer van het Ministerie voor Landbouw, Natuurbeheer en Visserij en aan alle aanwezigen.

Uitgangspunt van het Manifest is dat Nederland verandert en dat daarbij ook aandacht gegeven moet worden aan wilde zoogdieren. De VZZ baseert zich hierbij op gegevens, verkregen via wetenschappelijk onderzoek, zoals verspreidingsonderzoek, monitoring en ecologisch onderzoek.

Het Manifest is kosteloos verkrijgbaar bij het VZZ-bureau en werd alle leden toegezonden bij deze Zoogdier.

De bijeenkomst werd afgesloten met de vierde uitreiking van de Scheygrondprijs aan Sim Broekhuizen, waarbij ook diens partner even in het zonnetje werd gezet. Het jubileumjaar is uitbundig gevierd en op gepaste wijze met vele VZZ-leden en vertegenwoordigers van bevriende organisaties afgesloten.

Kris Joosten

Nieuwe bureaumedewerkers

Annemarieke van der Sluijs

Annemarieke van der Sluijs is sinds 2 juli in dienst van de VZZ. Na haar studie Diermanagement (Leeuwarden) is zij in Nieuw-Zeeland twee jaar betrokken geweest bij het Conservation Program.

Weer terug in Nederland is zij begonnen met de studie Bos- en Natuurbeheer (Wageningen), met als specialisatie Direcologie & Natuurontwikkeling. Zij is bezig met afstuderen en werkt één dag in de week bij de VZZ, waar zij zich bezig houdt met het verwerken van MER-aanvragen. Hierover zegt Annemarieke: "MER staat voor Milieueffectrapportage. In Nederland is milieueffectrapportage sinds 1987 verplicht voor een wettelijk vastgelegde lijst van activiteiten. Een milieueffectrapportage levert de informatie die nodig is om het belang van het milieu en de natuur volwaardig mee te laten wegen bij de besluiten over plannen en projecten met grote milieugevolgen.

De verspreiding en de aantalsontwikkeling van in Nederland voorkomende soortgroepen worden gevolgd door Particuliere Gegevensbeherende Organisaties (PGO's). Sinds 1996 werken deze PGO's, waaronder dus de VZZ, samen in de Vereniging Onderzoek Flora en Fauna (VOFF).

Wanneer een ingenieursbureau aan de VOFF informatie vraagt over een bepaald gebied waar een project gepland is, dan

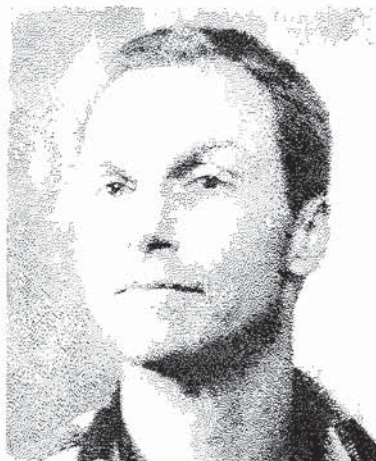
neemt de VOFF contact op met de verschillende PGO's. Deze leveren de gevraagde informatie aan de VOFF, die de antwoorden van de PGO's bundelt en doorgeeft aan het ingenieursbureau. Indien meer informatie of onderzoek gewenst is, kan het ingenieursbureau rechtstreeks contact opnemen met de PGO's."

Dick Bekker

Sinds juni is Dick Bekker aange trokken als projectcoördinator kleine zoogdieren van de VZZ. Hij is in 1988 afgestudeerd als bioloog aan de Rijksuniversiteit Groningen, met als afstudeer richtingen planten- en dieroecologie. Als opvolger van Maurice la Haye is hij het aanspreekpunt voor projecten en activiteiten op het gebied van (spits)muizen. Naast het begeleiden van projecten is hij verantwoordelijk voor het landelijke verspreidingsonderzoek aan kleine zoogdieren.

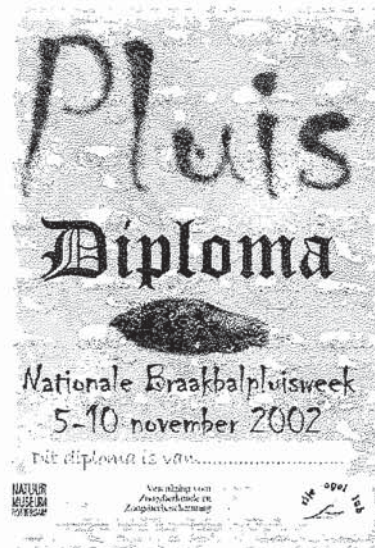
"Na een aantal jaren een dtp-bureau aan huis te hebben gerund, gecombineerd met het huismanschap (als vader van Wout (5) en Bas (3)), vind ik het heerlijk om weer beroepsmatig als bioloog bezig te zijn. Met een brede interesse voor flora en fauna, heb ik de mogelijkheid, om aan muizen en spitsmuizen te werken, direct aangegrepen. Twee dagen per week reis ik van Groningen naar Arnhem, waar we met een klein team een hoop werk proberen te verzetten."

dick.bekker@vzz.nl

Pluisweek en prijsuitreiking daverend succes!

Ter afsluiting van de Nationale Braakbal Pluisweek vond 15 november jl. de prijsuitreiking plaats. In acht natuurmusea, verspreid over het hele land, konden van 5-10 november jl. ter gelegenheid van het 50-jarig bestaan van de VZZ, de hoogste klassen van het basisonderwijs kennismaken met het verschijnsel braakbalpluizen.

Saskia Coenders (Natuurmuseum Rotterdam) en Mandy Cobben (Dierenpark Amersfoort) schreven, in samenwerking met Team 50, een heldere lesbrief en stelden een wervend informatiepakket samen. Peter Twisk had een zeer aantrekkelijk werkvel ontworpen en ook een fraai vel waarop het aantal gevonden schedels kon worden aangekruist en een echt Pluisdiploma, dat elke deelnemer kreeg uitgereikt (zie figuren).

De pluises werd gegeven door de educatieve medewerkers van de musea, daarbij geassisteerd door een deskundige vrijwilliger van de VZZ, de betreffende onderwijzer(s) en natuurlijk de tegenwoordig altijd aanwezige begeleidende ouders, de echte "deskundigen". Bij elke les die gegeven werd bleek het enthousiasme van de scholieren zeer groot -

soms haast onbeteugelbaar... -, hetgeen niet alleen bleek uit de snelheid waarmee de ballen uiteengetrokken werden en botten, schedels en kaken werden gestapeld, maar ook uit het uitvoeren van opdrachten: botten herkennen en op het werkblad inkleuren en kaken, op basis van de daarin aanwezige keizen, aan de juiste muizen-groep toedelen. Het wedstrijd-element richtte zich op het vinden van ware muizen ("knobbelkiezen", alleseters).

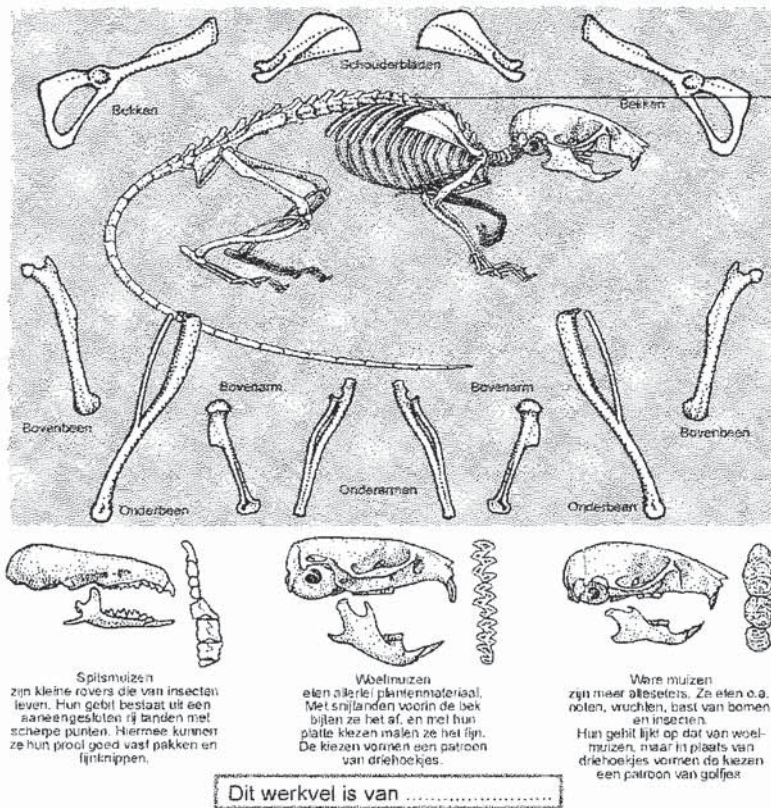
Ruim 2000 kinderen hebben een bal geplozen. Na vergelijking van de resultaten, zoals die op de "centrale post" binnenkwamen, bleek klas 7 van De Wingerd in Zwolle de meeste ware muizen geplozen te hebben: in 35 ballen 32 ware muizen, misschien een partij (kerk)uileballen verzameld in de buurt van een graansilo? En dat moest natuurlijk op het Ecodrome gevierd worden....

Op vrijdagmorgen 15 november reisde ik per fiets af naar het Ecodrome, een grote doos achter op de bagagedrager met daarin een stereoloupe, een paar dozijn prepareernaalden, loupes en pincetten en bovendien nog een dik pak "VZZ-zoekkaarten muizenschedelresten in uilenbraakballen".

Na een welkomstwoord deed kinderboekenschrijfster Stasia Cramer een muizenrap waarbij de kinderen moesten raden hoe groot na vier jaar het nageslacht van één muizenpaar is, aannemende dat alle muizen in leven blijven (> 663.552!). Ondertussen werden drie kinderen door RTV Oost geïnterviewd (ze waren live in de uitzending!). De acts van Stasia werden afgewisseld met een optreden van de valkeniersvereniging "Jacoba van Beijeren", bij deze gelegenheid vertegenwoordigd door de familie Theijn uit Berkel en Rodenrijs met hun vier uilen, onder meer een sneeuwuil en een prachtige kerkuil. De dieren waren opvallend rustig na een lange reis, in een vreemde omgeving en met 35 rumoerige kinderen om zich

Breek de braakbal!

Zoek de schedels en botjes van de ware muizen. Kleur de botjes die je hebt gevonden. Hieronder zie je hoe je een ware muis kunt herkennen.

heen. De vele vragen hadden een hoog record-gehalte, zoals: Hoe oud wordt een uil? "Hoe snel kan een uil vliegen?" en "Hoeveel muizen eet een uil per dag?" Alle vragenstellers kregen een antwoord en uiteindelijk was iedereen tevreden.

Om het feest enigszins in de hand te houden hadden we de eigenlijke prijsuitreiking helemaal aan het einde van de bijeenkomst gepland: het enthousiasme van kinderen maar nu ook van Juf Marjon was nauwelijks meer te beteugelen. Met een vliegdemostratie van de uilen werd het feest en daarmee de Nationale Braakbal Pluisweek afgesloten. Een activiteit die naar meer smaakt!

De pluisweek werd mede mogelijk gemaakt door het Prins Bernhard Cultuurfonds, het VSB Fonds, het Wereld

Natuur Fonds en Nutricia (de laatste leverde 3500 drinkpaks). Deze jubileumactiviteit kreeg veel aandacht in de media: landelijke en regionale radio, TV en kranten.

Kees Canters

Lidmaatschap voor het leven

Op de Algemene Ledenvergadering van 8 april 2000 is het voorstel voor een lidmaatschap voor het leven goedgekeurd. Door een eenmalige storting van € 680,67 kunt u lid voor het leven worden. Leden die al 10 of meer jaar lid zijn kunnen een korting krijgen. Voor meer informatie kunt u contact opnemen met het bureau van de VZZ. Het geld komt ten goede van het Zoogdierfonds.

Digitale Index Zoogdier

Op de website van de VZZ (www.vzz.nl) staat een index met artikelen die de afgelopen 10 jaar in Zoogdier stonden. Het is een PDF-bestand. U kunt hem ophalen en met het programma Adobe Acrobat Reader (gratis te verkrijgen bij www.adobe.nl) bekijken.

Daarnaast is de index als een databestand beschikbaar (in Dbase, Excel of elk ander gewenst programma; helaas niet voor Macintosh). In dit bestand staan niet alleen alle titels, maar ook sleutelwoorden uit de inhoud van de artikelen. Zo kunt u zoeken naar alle artikelen waar de veldmuis in voorkomt of artikelen over wet- telijke bescherming van zoog-

dieren. Dit databestand kunt u bestellen door € 5,45 over te maken naar rekeningnummer 203737 van de Postbank (Nederland) of naar rekeningnummer 000-1486269-35 van de Postcheques/Bank van de Post (België), onder vermelding van 'Digitale Index Zoogdier'.

Oproep!

Hulp voor de VZZ website

De VZZ beheert twee websites. Eén algemene website over de VZZ (www.vzz.nl) en één over vleermuizen (www.vleermuis.net). Aan beide websites zijn redacties verbonden en mensen die de aangeboden informatie omzetten naar HTML-tekst en op de website zetten. Voor de algemene website www.vzz.nl is dringend

behoefte aan versterking van de redactie. Zowel mensen die informatie (over zoogdieren, over activiteiten van de VZZ en andere zoogdierclubs enz.) en illustratiemateriaal verzamelen, als mensen die dit kunnen omzetten naar HTML. Het gaat om mensen die in hun vrije tijd actief willen deelnemen aan de redactie en het verspreiden van informatie over zoogdieren en de VZZ. Ben jij zo iemand, neem dan contact op met Jasja Dekker of Mieuw van Dieden- hoven. Beiden zijn te bereiken door een email te sturen naar: redactie.website@vzz.nl.

Winkel

Nieuw verschenen in de winkel is: 'VZZ-Kalender 2003' met prachtige foto's van natuurfotograaf Rollin Verlinde. Deze uit- gave ter gelegenheid van het vijftig jarige bestaan van de VZZ is voor €5 te koop bij het VZZ-kantoor (voor niet-leden €7) exclusief verzendkosten.

Speciale uitgave ter gelegenheid
van het vijftigjarig bestaan van de
Vereniging voor Zoogdierkunde
en Zoogdierbescherming

2003

Vereniging voor Zoogdierkunde
en Zoogdierbescherming

AGENDA

20-22 juni 2003

Workshop "On the
situation of Brandt's bat
& Whiskered bat group
(*Myotis brandtii* &
Myotis mystacinus-
group) in Europe"

Plaats: Harzgerode -
Alexisbad, Saksen-Anhalt,
Duitsland. Informatie en
aanmeldingformulieren:
phc-lina@tiscali.nl

Voertaal: Duits, Engels en Frans

27 juli-1 augustus 2003
4th European Congress
of Mammalogy

Plaats: Brno, Tsjechië.
Informatie: ecm@ivb.cz
Aanmeldingsformulieren te
krijgen via: phc-lina@tiscali.nl
Op dit congres wordt ook een
workshop "Mammal Atlas"
gehouden. Geïnteresseerden
kunnen zich opgeven bij
Marijke Drees,
e-mail: jmdrees@home.nl
Definitieve aanmelding tot
31 januari 2003. Levering van
samenvattingen tot 15 mei
2003. Voertaal: Engels.

13-15 oktober 2003
3th International
Beaver Symposium

Plaats: Hotel Haarhuis,
Arnhem, The Netherlands
Informatie: VZZ, Vilmar
Dijkstra, v.dijkstra@vzz.nl
Voorinschrijving: 31 decem-
ber 2002. Definitieve aan-
melding tot 1 juni 2003.
Voertaal: Engels.

Uit het bestuur

Dat de VZZ de enige actieve vereniging van zoogdierliefhebbers in de Benelux zou zijn is een achterhaald feit. Met het oog op de toekomst probeert het bestuur in te spelen op een aantal recente ontwikkelingen in met name Vlaams België, zodat een goede samenwerking ontstaat tussen de Vlaamse zoogdierliefhebbers en de VZZ. Belangrijk is in Vlaanderen het samengaan van de verenigingen 'De Wielewaal' en 'Natuurreservaten' tot de nieuwe vereniging 'Natuurpunt'. Binnen het onderdeel 'Natuurpunt Studie' is een aantal werkgroepen gebundeld, waaronder de Zoogdierenwerkgroep Vlaanderen (ZV). Nieuwsgierig geworden? Raadpleeg dan eens het Vlaams periodiek 'Beestig Nieuws' (www.natuurpunt.be).

In juni hebben de besturen van VZZ en ZV samen vergaderd, hetgeen onder andere leidde tot de afspraak dit voortaan elk jaar een keer te doen. Verder is gesproken over een mogelijke bijdrage (gegevens) van de VZZ aan de Vlaamse verspreidingsatlas, die in de maak is. Belangrijk voor de contacten en uitwisseling van informatie is ook, dat de ZV-bestuursleden Sven Verkem en Bob Vandendriessche zijn toegetreden tot de redactie van Zoogdier. En tot slot: door het succes van de studiedagen over Knaagdieren in Antwerpen in september, zijn we van plan eens in de twee jaar dergelijke studiedagen te organiseren, afwisselend in België en in Nederland.

Op het vlak van samenwerking in Nederland heeft bestuur recentelijk besloten om officieel lid te worden van het Platform Soortenbeschermende Organisaties (PSO). Andere leden van het PSO zijn: de Vlinderstichting, Vogelbescherming, RAVON (amfibieën, reptielen en vissen), Das & Boom, Floron (planten) en het EIS (ongewervelden, waaronder insecten). Het PSO is de belangrijkste gesprekspartner voor het ministerie van LNV als het om soortbeschermingsbeleid gaat. Omdat de soortbeschermingsplannen een instrument zijn om dit beleid uit te voeren, is het wel en wee van deze plannen een belangrijk agendapunt van het PSO. Het soortbeschermingsplan 'Noordse woelmuis', dat door de VZZ in opdracht van LNV is geschreven, wordt binnenkort in het PSO besproken. Het zal vooral moeten gaan om de acties die de VZZ noodzakelijk acht, maar die niet in het plan zijn opgenomen. Daarna kan de minister van LNV het plan snel met zijn handtekening bekrachtigen en de noodzakelijke geachte beschermingsacties voortvarend gaan uitvoeren.

Namens het bestuur, Rob van Apeldoorn

Adressen

VZZ-Bureau en ledenadministratie en redactie:
Oude Kraam 8, 6811 LJ Arnhem. Tel. 026-3705318, fax 026-3704038. E-mail: zoogdier@vzz.nl
Website www.vzz.nl

Veldwerkgroep Nederland:

Eric Thomassen, Middelstegegracht 28, 2312 TX Leiden, 071-5127761

Materiaaldepot Veldwerkgroep:

Menno Haakma, E-mail: mshaakma@hetnet.nl

Vleermuiswerkgroep Nederland (VLEN-VZZ):

Oude Kraam 8, 6811 LJ Arnhem.
E-mail: vleermuiswerkgroepnederland@vzz.nl

Informatiepunt Zeezoogdieren:

Marjan Addink, Naturalis, Postbus 9517, 2300 RA Leiden

Boommarterwerkgroep Nederland:

Ben v.d. Horn, Celsiusstraat 4, 3817 XG Amersfoort.
Tel. 033-462 5970. E-mail: belise@freeler.nl

Beverwerkgroep:

Maja Roodbergen, Droevendaalsesteeg 33, 6708 PB Wageningen

Zoogdierwerkgroep Overijssel:

Nico Driessen, p/a Natuur & Milieu Overijssel, Stationsweg 3, 8011 CZ Zwolle, 038-4217166.
E-mail: driessen@natuurmilieu.nl

Medewerker Zoogdier in België:

Dirk Criel, Zottegemstraat 2, 9688 Maarkedal, 055-456610 (B)

Aanwijzingen voor auteurs

Artikelen dienen populair-wetenschappelijk van aard te zijn en niet elders gepubliceerd. De voorkeur gaat uit naar stukken over de (in het wild levende) zoogdieren van de Benelux. Ook korte mededelingen en bijzondere waarnemingen zijn welkom. Tekst zonder opmaak (geen vette koppen etc.) aanleveren op diskette of per e-mail (redactie.zoogdier@vzz.nl). Zorg voor ruim illustratie-materiaal, maar stuur deze niet gelijk mee; gescande foto's en dia's moeten een resolutie hebben van minstens 600 dpi om in de gedrukte tekst hun kwaliteit te behouden. In geval er copyright op de illustraties berust moet de auteur toestemming hebben voor het gebruik ervan. Beperk het aantal literatuurverwijzingen tot enkele essentiële. Per artikel kan van slechts één auteur het adres vermeld worden, van de overigen alleen de naam. Met vragen over inhoud en/of vorm kunt u altijd contact opnemen met de redactie (voor adressen zie colofon).

Sluitingsdata

Artikelen, waarnemingen en korte berichten zijn erg welkom op het redactie-adres.

Sluitingsdata copy:
nummer 1: 10 januari 2003
nummer 2: 10 april 2003

Algemene Leden Vergadering april 2003

Informatie wordt u in het voorjaar toegezonden.

Vijftig en een midlife crisis?

Soms in een weemoedig moment ontdek ik nog wat idealisme tussen het vele "principiïsme". Dit laatste woord behoeft uitleg. Principiïsme is het koesteren van principes tot de dood er op volgt. Het gaat niet over de inhoud, maar over het principe an sich. Juist onder zoogdiermannen zie je telkens oprispingen van dit principiïsme. Ze worden wel of geen lid van de 50-jarige VZZ. Met zoogdierbescherming heeft het allemaal niets van doen. Met eigengereidheid des te meer. Telkens als ik de verhalen lees, merk ik dat het moeilijk is zoogdiermensen te verenigen. Zelf ben ik ook al een tiental keren afgescheiden, weggelopen, en toch nog steeds lid. Gelukkig speelt zo'n cyclus zich af in één kwartaal: u merkt het niet.

Waar zit dit eigengereide in? Vakkundig zijn ze (we, als ik mezelf meetel) allemaal. Uit het geschrevene kun je het al aflezen. Het telkens verschijnende Zoogdier en het sporadisch verschijnende Lutra getuigen hiervan. Blijkbaar geldt: hoe meer je ervan afweet, hoe minder je kunt samenwerken. Is de zoogdierkunde recht evenredig met principiïsme? En omgekeerd evenredig met zoogdierbescherming? In Zoogdier wordt er vrolijk op los geleuterd wie ruzie heeft met wie. Wat dat betreft is het jammer dat zoogdiermensen vooral mannen zijn, anders las ik ook wie het met wie doet. Nu blijft dat wat gokken. In het wetenschappelijke Lutra lees ik niks. Zelfs het schrijven is daar tot stilstand gekomen.

Is de VZZ-motor in zijn vijftigste jaar aan zijn eind gekomen gekomen? Of is sprake van een midlife crisis? Dat zie je wel vaker bij oudere zoogdiermannetjes. Make ze ruzie om de jongere vrouwtjes. Tja, en die zijn er nauwelijks bij de VZZ, dus maken ze ruzie met elkaar. Wellicht is dit een verklaring voor het ongeremde principiïsme van zoogdiermannen. Het is teveel een mannenclub. Er moeten meer vrouwen lid worden, liefst jonge vrouwen waar je ruzie om kunt maken. Het idealisme stroomt weer door de aderen. De kennis staat al op de tocht en de neiging tot beschermen drijft boven. En ik? Ik blijf nog even lid en zie uit naar het 51ste jaar.

Zoogdier, niets dan de waarheid

Zoogdier is het meest informatieve zoogdierenblad in de Benelux en verschijnt elk kwartaal.

Word lid van de VZZ inclusief Zoogdier, of inclusief Zoogdier en Lutra voor € 15,00 respectievelijk € 25,00 voor 2003.

U ontvangt gratis het jubileumboek en een kalender voor 2003.

Schrijf naar de VZZ, Oude Kraan 8, 6811 LJ te Arnhem of naar zoogdier@vzz.nl, of bel naar +31 (0)26 3705318.